

Pap Péter István

Egy különös pályakezdés

Csengey Dénes (1953–1991) karrierindulásának krónikája, kérdései, kultúrtörténeti kontextusa és egykorú recepciója*

„Az az ember, akinek az igazság kell: tudós; aki szubjektivitásának szabad játékát kívánja biztosítani: író; mit tegyen viszont az az ember, aki e két lehetőség között akar valamit?”¹

Csengey Dénes emblemikus alakja volt az 1980-as évek ellenzéki szubkultúrájának és a 1989/90-es átmenetnek. Az élő televízióközvetítésnek is köszönhetően a legtöbbször emlékezetében valamiféle „posztmodern néptribunusként” rögzült, aki az 1989. március 15-i budapesti ellenzéki tüntetés csúcspontjaként, jelképesen lefoglalta a magyar televízió Szabadság téri épületét – a jelenlévők, de szimbolikusan minden változást akaró nevében.

Miféle szellemi, erkölcsi, kulturális tőkére volt szükség ahhoz, hogy valaki az átmenet egyik legexponáltabb pillanatának vezérszónoka lehessen? Miféle életpálya képes hitelesíteni efféle frappáns, „performatív” gesztusokat? Ezen kérdések megválaszolásához tanácsos Csengey karrierjét több szakaszra és több rétegre bontani. Ezúttal írói indulásának perspektíváját veszi fel a kései krónikás. Ez a fenti kérdések kapcsán első látásra talán kevésbé lényeges nézőpont – például Csengey 1984–85 utáni ellenzéki aktivista „időszakához” képest –, azonban a teljesebb megértés felé vezető úton fontos irányjelző. Tudniillik főszereplőnk első generációs értelmiségi volt, rossz anyagi helyzetű, alacsony műveltségű családi háttérrel, vidéki származással (Szekszárd), aránylag kései pályakezdéssel – amelyet ráadásul megelőzött egy sajátosan késő Kádár-kori „Odüsszeia” is, melynek keretében volt biztosítási ügynök, gépkocsivezető, segédmunkás, képesítés nélküli tanító, üzemi

---

* Ezúton mondok köszönetet Valuch Tibornak, hogy megszervezte a jelen tanulmány alapját képező kézirat szövegvitáját, valamint az Eszterházy Károly Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskola másodikéves doktoranduszainak az értékes hozzászólásokért.

¹ MUSIL, 2013. 47.

népművelő.² A nehéz társadalmi helyzetből indult villámkarrier, az ismertté válás első lépései, illetve a közéleti reputáció akkumulálódásának kezdetei nélkül tehát nem érthető a maga mélységeiben a demokratikus átmenet történetéből ismert „Csengey-jelenség”. Írói pályájának kezdete tele van különös fordulatokkal, körülményekkel, melyek egyaránt gyökereznek Csengey személyiségében, az említett életrajzi körülményekben és a nyolcvanas évek rendkívül komplex kulturális életének sajátos dinamikájában. E tanulmány célja, hogy mindezeket megragadva feltárja Csengey Dénes írói – vagy műfaji sokszínűsége okán inkább irodalmi alkotói – karrierjének kezdő lépéseit kultúr-, eszme- és társadalomtörténeti szempontokból. Ennélfogva a munkának nem célja az irodalmi alkotások esztétikai-irodalomelméleti értékelése; sem pedig Csengey közéleti, irodalomszervezői szerepvállalásainak elemzése – legyen szó például a monori ellenzéki tanácskozáson, vagy a József Attila Kör vezetőségében való részvételéről.³

*Módszer és történeti keret: hosszú bevezető egy különös karrierkezdet
komplex értelmezéséhez*

Társadalomelméleti megfontolások

Az irodalmi pályakezdés mint elemzési kategória alatt – ezúttal – Csengey elsőként nyilvánosságban megjelent írásait (az első önálló kötettel bezárólag); e szövegkorpusz filologizáló, kultúrtörténeti elemzését; a szövegek megjelenési körülményeinek feltárását; az alkotásokra érkező kritikai visszhangok rövid szemlélését; és általában véve az író karrierkezdéséhez kapcsolódó kultúrtörténeti kontextus bemutatását értem.⁴ Az itt alkalmazott vizsgálat programja módszertani szempontból kissé járatlan terepre visz. Egy írói pályakezdés – és életút – társadalom- és kultúrtörténeti ihletésű (módszereiben mikrotörténethez közelítő) elemzéséhez a történettudomány irányából eddig nem igazán voltak kísérletek. Az irodalomtudomány felől azonban, köszönhetően Szilágyi Mártonnak, vannak – több, mint – biztató előképek. Fontos különbség azonban, hogy míg a Szilágyi által vizsgált alkotók – Csokonai,⁵ Jókai⁶ – a kulturális emlékezetben *par excellence* íróként rögzültek, sőt, az irodalmi kánon csúcsain foglalnak helyet, addig Csengey esetében egyik sem áll. Ezekből a különbözőségekből két fontos kitétel is fakad. Egyrészt lehetőleg ki kell(ene) emelni a későbbi, nagy hatású politikai szerepvállalása – a „rendszerváltás-teleológia” – árnyékából Csengey irodalmi munkálkodását; ebben az

² HORVÁTH-KOVALCSIK-KOVÁCS-KISS, 1992. 423. Csengey 1953-ban született, de csak 1977-ben, huszonnégy évesen, iratkozott be a Kossuth Lajos Tudományegyetem (KLTE) magyar-történelem (levelező) szakára. (DE BTK XXII 148-162/XXII-161/1977, 2-3.)

³ Ez utóbbiról lásd bővebben: PAP, 2020.

⁴ Napló, egyéb kézirat, vagy éppen egyetemi lapba írt cikk, mivel nem került szélesebb nyilvánosság elé, nem *tárgya* jelen írásnak – legfeljebb forrása (lehetne).

⁵ SZILÁGYI, 2014.

⁶ SZILÁGYI, 2019., illetve ennek bővített, de még meg nem jelent verziója: SZILÁGYI, 2021. Ezúton köszönöm Szilágyi Mártonnak, hogy volt szíves rendelkezésemre bocsátani a kéziratát.

egykorú kultúrtörténeti kontextus gondos feltárása, és az írói indulás ebben való elhelyezése segíthet. Másrészt, mivel a Csengey-*oeuvre* soha nem került be semmilyen irodalmi kánonba, ezért itt maguk a szövegek is szereplővé lépnek elő, hiszen a legtöbben még távolról sem ismerik őket – egy efféle tanulmánynak egyszerre kell „újként” bemutatnia és elemeznie a tárgyába vont szövegeket. Mindezekkel együtt is Szilágyi munkáiból átvehető néhány módszertani szempont, amelyek még markánsabban kijelölhetik az írói pályakezdés fontosabb csomópontjait. Ilyen lehet például annak a felfejtése, hogy az adott szereplő milyen áldozatokat hozott a főállású irodalmi alkotói lét kiteljesítéséért, vagy éppen az, hogy mennyire volt tudatosan megkomponált a nyilvános írói megmutatkozása. Fontos kérdés lehet, hogy a megélhetés érdekében kellett-e szerkesztői, tanári vagy más munkát vállalnia egy írónak, avagy – saját anyagi igényeinek függvényében – felvállalható volt-e a megélhetés írói munkának való teljes körű alárendelődése.⁷ A Szilágyi munkáiból leszűrhető legfontosabb módszertani kiindulópont talán azonban az, hogy miként zajlott – ha egyáltalán – az adott alkotó „beépülése az irodalom intézményrendszerébe”.⁸ Szándékozott-e egyáltalán csatlakozni valamely szellemi műhelyhez vagy írói csoporthoz, és ha igen, milyen lépései voltak a „beavatásának” –, illetve hogy ő maga aztán szépirodalmi és más szövegeiben milyen elődökre és kortársakra hivatkozva tett bizonyosságot elköteleződéséről.

Egy irodalmi alkotói pályakezdés adekvát módszertani foglalatja lehet az értelmiség-szociológia – amennyiben elfogadjuk azt az álláspontot, hogy az író társadalmi státusza értelmiségi.⁹ Ez az első olvasatra egyértelműnek tűnő besorolás azonban korántsem magától értetődő. Ha alaposan megvizsgáljuk, hogy az irodalmi alkotói létnek melyek az elengedhetetlen attribútumai, akkor joggal merülhet fel a gyanú, hogy azok nem feltétlenül esnek egybe az értelmiségi lét néhány közkeletű szociológiai kritériumával. Számos irodalmi alkotó nem rendelkezett például felsőfokú végzettséggel, állandó munkahellyel vagy éppen a középosztályi életszínvonalat megalapozó jövedelemmel. Célszerű ezért nagy vonalakban tisztázni az irodalmi alkotó és az *értelmiségi szerep* definícióit és relációját. Az írói státusz meghatározása – pontos fogalmi támpontok híján – elsöre egyértelműbbnek látszik: író az, akinek a szélesebb nyilvánosság számára is hozzáférhető módon (szépirodalmi)

⁷ Erre vonatkozóan jelen tanulmány – források hiányában – nem tud kitérni.

⁸ SZILÁGYI, 2021. 6.

⁹ Hogy az értelmiségi mint kategória, hogyan helyezhető el a társadalom vertikumában, annak felettebb kiterjedt, bár egyenetlen irodalma van. A kérdést sok helyen érintik a különböző klaszszikus elitelméletek, például: BOTTOMORE, 1993; MILLS, 1972; MOSCA, 1939; PARETO, 1991; PUTNAM, 1976. Ezek alapján általánosságban elmondható, hogy értelmiségiek foglalják el az elit bizonyos részeit (időszakonként változó arányban és befolyással), illetve az elit alatti szubelit túlnyomó részét. Az értelmiség számszerű többsége természetesen a szubeliten helyezkedik el, szerepe pedig a közvetítés az elit és a nem-elit között. Természetesen a szubelit elithez való viszonya, lojalitása sokféle lehet, erről azonban a legtöbb elitelméletben csak mellékesen van szó. Lásd például: DAGNAUD-MEHL, 1983. Talán célszerű lehet – elvonatkoztatva eredeti kontextusától – e viszonyra alkalmazni Merton ötfokozatú, társadalmi deviancia tipológiáját. Eszerint a szubelit egyes tagjai, illetve csoportjai lehetnek az elitjük irányába konformisták, ritualisták, reformerek, visszahúzódnók és lázadók. (MERTON, 1980. 344–347.) A szovjet típusú rendszer magyarországi története kapcsán lásd például: GYARMATI, 2019. A nemzetközi irodalom szemlélésében való segítségéért köszönet Szegő Iván Miklósnak.

írásai jelennek meg, valamint ezekkel az írásokkal képes az adott nyilvánosságban – legyen ez akár egy irodalmi folyóirat kisebb közönsége – valamifajta hatást kiváltani.¹⁰ Ez azonban még mindig nem tisztázza egyértelműen, hogy értelmiségi-e az író, és hogy egyáltalán hogyan kellene megfogni egy, a Csengeyéhez hasonló karrierkezdet társadalomelméleti szempontból.

Az értelmiségi státusz, és benne a kulturális értelmiség fogalmi tisztázása terebélyesebb kérdés, és ennek bizonyos ágai visszatérnek az író vagy irodalmi alkotó fogalmához is. Mindezekről – és persze általában az értelmiségszociológiáról – alapos, körültekintő, a nemzetközi szakirodalmat is értő módon szemlésző összefoglalást ad Kristóf Luca 2014-es kötete.¹¹ Itt az értelmiség, elvonatkoztatva az intézményi kritériumoktól és a személyes tulajdonságoktól, egyfajta társadalmi szerepként jelenik meg.¹² Ennek lényege a kultúra, a tudás, valamint az értékek, normák, ideológiák és szimbólumok létrehozása, közvetítése és terjesztése.

Kristóf felhívja a figyelmet, hogy az értelmiségszociológia különbséget tesz a *professional* (vagyis a szakértelmiség) és az intellektuel között. Ezúttal a közéleti szereplés erőteljes, külső és belső implikációjával telített intellektuel kategóriát érdemes egy rövid pillantás erejéig szemügyre venni. Ez a pozíció egyfajta *morális alapozású, generalista szerepfelfogás*, amely szerint az intellektuel feladata az eszmék termelése és a közéleti aktivitás. Mindezzel azonban az intellektuel élet rendkívül megosztottá is válik, és szükségképpen átpolitizálódik.¹³ Mindezek értelmében intellektuelek az értelmiségiek azon eszméket termelő és/vagy terjesztő csoportja, akik „a széles nyilvánosságban (a médiában) a közügyekről való véleményformálás képességével és befolyásával rendelkezik[nek]”.¹⁴ Ennek alapján megtehetjük azt a kitétel, hogy történelem során számos író/irodalmi alkotó intellektuelként lépett fel a társadalmi interakciók során.

E komplex társadalmi szerep alaposabb leírását és behatóbb elemzését adta Pierre Bourdieu – őt hívta segítségül Kristóf is az intellektuel társadalmi kategóriájának dekonstrukciójához. Bourdieu úgy látta, hogy a fentebb tárgyalt funkciók legitím betöltéséhez olyan erős szellemi-erkölcsi megalapozottságra van szükség, melyet az intellektuelek az úgynevezett kulturális tőke felhalmozásával érnek el.¹⁵ Eszerint a kulturális tőke akkumulálódhat az elsajátított ismeretekből, információkból, értékekből; kulturális szimbólumok létrehozásból és ezek „beavatott értéséből”; kommunikációs készségekből; vagy éppen bizonyos szimbolikus magatartásformák alkalmazásából.

Bourdieu másik idevonatkozó, fontos fogalmi invenciója a mezőelmélet. Ennek lényege, hogy a társadalmi élet több, egymástól jelentősen eltérő szabályszerűségek szerint működő területre tagolódik: mindegyikben rendkívül összetett

¹⁰ Elébe menve e fogalmi bevezető értelmiségszociológiai irányultságú fejtegetéseinek, álljon itt egy szinten elmosódott határokkal rendelkező társadalomelméleti meghatározás-kísérlet is: „Mivel nincs intézményes kritériuma annak, hogy valaki író, így író az, akit annak tartanak, azaz elfogadják az irodalmi [al]mezőben.” KRISTÓF, 2014. 63.

¹¹ KRISTÓF, 2014.

¹² Uo., 15.

¹³ Uo., 17.

¹⁴ Uo., 19.

¹⁵ BOURDIEU, 1990. 140–163., különös tekintettel 144–147.

hierarchia uralkodik, és más-más eszközök szükségesek az érvényesüléshez.¹⁶ Esetünkben a kulturális mező a lényeges, illetve annak egyik „almezője”, az irodalom. Bourdieu több munkáját is szintetizálva, jelen tanulmány szempontjából rendkívül találóan jegyzi meg Kristóf, hogy az „*eltérő strukturáló tényezők a kultúratermelés[ben] eltérő belső tagolódást eredményeznek. A korlátozott szegmens struktúrája jellemzően hierarchikus: például a különbség egy szöveg létrejötte és irodalomként való elismerése között a mezőn belül alá- és fölérendeltségi viszonyokat hoz létre.*” És ami jelen dolgozat számára a legfontosabb: a kulturális mező hierarchiájának mindenkori alsó szintjein lévő újonnan belépőknek egyrészt már eleve rendelkezniük kell valamelyes mezőspecifikus kulturális tőkével, másrészt pedig belépésüket követően folyamatosan demonstrálniuk kell az adott mező normáival való azonosulásukat.¹⁷

A kulturális mező belső hierarchiájának főbb strukturáló tényezői kapcsán megjegyzendő: az egyes szereplők pozíciójának megőrzésében és javításában a legfontosabb „erőforrás” a reputáció, amely a különböző megnyilvánulások hatásából, tematizációs erejéből, esztétikai minőségéből fakad, illetve megmutatja azt az elismerést, amelyet birtoklója – teljesítményével – az adott kulturális mező többi tagja szemében kiérdemelt.¹⁸ A másik fontos szempont – különösképpen a szovjet típusú rendszerek kapcsán – az autonómia és a heteronómia kérdése.¹⁹ A kulturális mező „normál” működése során tudniillik az egyes aktoroknak demonstrálni kellene, hogy munkájuk során a legfőbb szempont műveik érvényessége, illetve esztétikai értéke. Azonban a kultúrát hatalmi-legitimációs céljai alapján szabályozó autokrata és (poszt)totalitárius rezsimek esetében a mező működését a heteronómia elve (is) működteti. Ez esetben a szereplőket – az erőforrásokhoz való hozzáférés érdekében – nem kizárólag az autonóm kulturális termelés, hanem a hatalomhoz fűződő kapcsolatok, illetve a hatalom funkcionális céljaihoz való igazodás tagolja. Ebben a helyzetben is választhatja természetesen egy intellektuel a hatalommal való nyílt szembeszegülést vagy a visszavonulást. Ilyen történelmi és társadalmi helyzetekben azonban a kulturális mező szereplői inkább a kettős beszéd, a szelektív megjelenés vagy éppen a keretek óvatos tágitásának technikáira vannak kényszerítve.²⁰

¹⁶ Uo., 142.

¹⁷ Az egységes mérce hiánya az irodalmi almezőben a hierarchia kialakulásának sajátos mechanizmusait hozza a felszínre, hiszen ebben a mezőben a belépésnek nincs formális kritériuma, így a szereplők kölcsönösen függenek egymástól a fenti kritériumok elismertetése során.

¹⁸ KRISTÓF, 2014. 53. E bonyolult folyamatban persze nagy szerepük van a folyóiratok szerkesztőinek és a kiadóknak: ők a „kapuőrök” a mező bejáratainál. „Egy elsőkönyves szerző kritikai fogadtatása megísolható abból, hogy melyik kiadónál jelent meg a könyve. Egy kiadó vagy egy folyóirat számára ugyanis, saját reputációjának építéséhez nyilvánvalóan racionális a számára elérhető legjobb művek megjelentetése.” Uo., 56. (Kiemelés tőlem – P. P. I.) Ez a szerző részéről gyakran együtt jár a mező egy-egy jellegadó szellemi erőteréhez/ csoportosulásához való csatlakozással. „A besorolás rituális funkciója az író társadalmi identitásának megerősítése, mely különösen a kezdők számára fontos, mint belépőjegy.” Uo., 63.

¹⁹ BOURDIEU, 1990. 159.

²⁰ A reflexív értelmiségszociológia – közelebről pedig az értelmiségi ellenzék(ek) – és a létező szocializmus összefüggéseiről eddig javarészt német jelenkorkutatók, szociológusok értekeztek az NDK története kapcsán, nem egyszer gyümölcsözően alkalmazva Bourdieu téziseit is. Lásd például: BIALAS, 2007; HORNOSTEL, 2003; POLLACK-WIEGÖHLS (EDS.), 2004. Bozóki András legújabb, rendszerváltással foglalkozó kötete is értelmiségszociológiai keretben tárgyalja a magyar ellenzék késő-kádárkori történetét: BOZÓKI, 2019.

Történeti kontextus

Jelen írás legtágabb történeti kerete a magyarországi szovjet típusú rendszer, illetve annak kulturális élete és értelmiségpolitikája. Esetünkben persze ennél konkrétabb közelítés is tanácsosabb volna, jelesen a Kádár-korszak – a magyar posztsztálinizmus – keretrendszer.²¹ A korabeli társadalmi tendenciák kapcsán talán annyit érdemes előljáróban leszögezni, hogy az '50-es, '60-as években példátlanul szélesre tárt mobilitási „kapukhoz” képest a '70-es évekre megnehezült az értelmiség soraiba való bejutás Magyarországon.²² Egy hátrányosabb társadalmi helyzetű, írói ambíciókkal rendelkező fiatal számára a '70-es évek végére igazán a tanárképzés – értelemszerűen elsősorban a magyar szak – kínált bizonyos lehetőségeket.²³ Arra azonban még kevésbé volt mód, hogy ekkoriban valaki egyszerre sikeres²⁴ és teljes-séggel autonóm irodalmi karriert építhessen fel. Ekkorra már az '50-es, '60-as évek erős kontraszelekciós mechanizmusai mérséklődtek, de a kulturális intézmények élén éppen a „nagy mobilitási időszakban” értelmiségi pályára kerülő és – többek közt – ezért a rendszerhez hűséges szereplők örködték, nagy befolyással, erős politikai kapcsolatrendszerrel.²⁵ Mindazonáltal a pártállam bizonyos keretek között lehetőséget adott – a lektúrszerzőkön és a párt „szellemi harcosain” túl – néhány nem-marxista intellektuálnak, hogy fenntartsa „csúcserntelmiségi” státuszát,²⁶ vagy legalább valamiféle tisztos középosztálybeli pozíciót.²⁷ A másként gondolkodóknak éppen ezen „nagy öregek” köré csoportosulva volt lehetőségük aztán újjá- vagy megépíteni a maguk kulturális-szellemi erőtereit.

Mindezek mellett jelen írás egy önálló alkorszakot tételez fel a magyar kulturális életben, a '70-es évek vége és a '80-as évek vége közötti körülbelül tíz évben.²⁸ A nyolcvanas évek magyar művészetének, (magas)kulturájának önálló keretben való értelmezéséért száll síkra György Péter is *A hatalom képzelete* című kötetében.²⁹ Az esztéta szerint a kádári kultúráirányítás és a korabeli magaskultúra, a konszolidáció kibontakozásától kezdve, nagyjából 1980-ig egy kivételes szerződésben állt egymással: a kulturális mező aktorai a rendszer absztrakt céljaival összeegyeztethető hangvételű műveikkel addig példátlan nyilvánossághoz és anyagi

²¹ A kádárizmusról lásd például: RAINER M., 2011.

²² VALUCH, 2005. 151. A magyar értelmiség korszakbéli történetéről lásd még Majtényi György innovatív hangvételű kötetét: MAJTÉNYI, 2005.

²³ VALUCH, 2005. 159.

²⁴ Ennek kritériumai valahol a széleskörű megjelenési lehetőség, a reputáció és a kedvező anyagi/jövedelmi viszonyok közt keresendők.

²⁵ VALUCH, 2005. 137–138.

²⁶ Ennek legjellemzőbb példái éppen a népi írók voltak: többek között Németh László, Illyés Gyula, Fekete Gyula.

²⁷ VALUCH, 2005. 141.

²⁸ Balassa Péter: „Ez egy szűk évtized volt, úgy 1978–79-től '87–88-ig. Főleg a végét lehet viszonylag világosan látni: olyan mértékben fölgyorsultak a politikai változások [...] 1978–79-ben, azt hiszem, volt egy hangulati-érzületi változás a magyar kultúrában, amit úgy jellemeznék röviden, hogy felnőttek vagy alkotó helyzetbe kerültek generációk, olyan emberek, akik nem voltak hajlandók az előző másfél-két évtized művésze és politikája között létrejött hallgatólagos egyezségeket és cinkosságokat betartani.” BALASSA-TAKÁTS, 2003. 1152.

²⁹ GYÖRGY, 2014.

lehetőségekhez férhettek hozzá, cserébe viszont a pártállam a szocialista modernizáció legitimálása érdekében használ(hat)ta fel a művészetet.³⁰ A '80-as évtizedben azonban a szcéna pluralizálódott, és egyre inkább kicsúszott a cenzorok és lektorok kezei közül, a hatalom által kikényszerített alkurendszer elkezdte elveszíteni érvényességét – György szerint a szocialista „program” esztétika jelentésvesztésének kora ez az évtized. Mint írja:

„A szocializmus kizárólagos társadalmi valóságának evidens determinációja volt eltűnőben, függetlenül attól, hogy osztotta-e valaki a rendszer filozófiai meggyőződését vagy sem. [...] A képzelet új horizontjai tűntek fel, addig nem ismert és el nem ismert képek és képzetek, értelmezhetetlen esztétikai léptékek, témák és beszédmódok bukkantak elő hirtelen.”³¹

A különböző művészeti ágakban egyszerre jelentkező új megközelítés(ek) pedig ezzel „az MSZMP legfontosabb kiváltságát, az ideológiai, esztétikai, művészeti koherencia és uralom alapját, a kategorizációs és periodizációs monopóliumot vonta kétségbe.”³² A pártállam „kultúrfelelősei” György szerint pontosan látták, hogy „mi történik, csak nem volt mit tenni[ük], mert számos, részben összefüggő, részben egymástól független oknál fogva elvesztett[ék] a viták nyelve feletti kontrollt.”³³

Ez a változás a magyar irodalomban prózafordulatként vált ismertté, és többek közt Mészöly Miklós, Nádas Péter, Spiró György, Esterházy Péter műveivel fémjelozhető. A paradigmaváltásban alapvető szerepe volt Balassa Péter esztétának, irodalomtörténésznek, aki nagy hatású írásaiban nemcsak kommentálta, de bizonyos szempontból meg is teremtette az „elbeszélés-központú régi” és az „intertextuális új” közötti dichotómiát.³⁴ Balassa neve azért is érdemel említést, mert 1987-ben nagy hatású nyílt levélváltás zajlott közte és Csengey között.³⁵

Kalmár Melinda is hasonló következtetésekre jut a magyarországi szovjetrendszerről szóló 2014-es monográfiájában.³⁶ Őszerinte a '70-es évek végi átrendeződésnek két fontos oka is volt Magyarországon. Az egyik, hogy az Aczél György vezette kultúrpolitika az évtized közepétől egyre komolyabb gesztusokkal nyitott

³⁰ „Esztétikai tapasztalatoknak az emberi természetre gyakorolt gyógyító hatása [miatt] [a]z államszocializmus az autonóm művészetet a nagy pedagógiai cél: a szocialista ember megteremtésének lényegi eszközeként látta, s ennek megfelelően is vette irgalmatlanul komolyan.” GYÖRGY, 2014. 15; 66.

³¹ Uo., 10; 47.

³² Uo., 52. Ez a folyamat Györgynél a kádárizmus legitimációvesztésének fő okaként jelenik meg, nyomatékosítva, hogy a maga egyidejűségében ez „csak” egy művészetben belüli paradigmaváltás volt, primer „rendszerváltó” politikai intenciók nélkül – ezt e tanulmány kontextusában sem lehet elég erősen hangsúlyozni.

³³ Uo., 55.

³⁴ Uo., 56–58. A váltás lényege Balassa Péter szerint: „az elbeszélés módja vált témává. Az elbeszélés »hogyanja« [...] maga is a fikció része, direkt utalások formájában, idézetek, nem kimondások jelzése, elhallgatások bejelentése a reflexió magára a műveletre.” BALASSA, 2009. 22. A prózafordulatról bővebben lásd: KULCSÁR SZABÓ, 1993. 144–153. Szilágyi Zsófia szerint a prózafordulat következtében legalább annyira hangsúlyossá vált egyes alkotóknál a reflektált önéletrajziság és egyfajta kultúrantropológiai szenzibilitás – mindezen szempontok Csengey kapcsán is hangsúlyozandók. (SZILÁGYI, 2007. 719–721.)

³⁵ Lásd: CSENGEY, 1987a; BALASSA, 1987.

³⁶ KALMÁR, 2014.

a nem-bolsevik, de nem is „feltétlen rendszerhű” művészek, irodalmárok felé annak érdekében, hogy bebizonyítsa számukra a szocializmus élıhetőségét, illetve hogy megnyerje ıket az „ügynek”: az írói honoráriumok központilag történt emelésével, bizonyos tabuk hallgatolagos feloldásával, vagy éppen a megjelenési lehetőségek óvatos tágításával.³⁷ Ezzel párhuzamosan azonban, a kulturális fogyasztás nagyarányú bővülésével (különösképpen a televízió és általában a populáris műfajok térhódításával) a politikai vezetés egyre kevésbé számított a magaskultúra ’60-as, ’70-es évekbeli, György Péter által leírt funkciójára.³⁸ E két ok együttes megjelenése vezetett el az irodalomban a ’70-es évek legvégére az úgynevezett látens irányzatosodáshoz, vagyis számos nem-bolsevik szellemi erőter egyre markánsabb megjelenéséhez, aktivizálódásához; és ennek folyományaként a kritikai (humán)értelmisség – az intellektuel szerep – újjá- és megszületéséhez.³⁹ A vezetés Kalmár szerint is érzékelte a számára oly veszélyes folyamatot – de ahhoz már túl későn, hogy elfojthassa. Aczél egy ideig azzal hitegette Kádárt (és talán saját magát), hogy különösebb botrányok nélkül is kordában tudja tartani a renitens aktorokat – ebbéli sikertelenségét azonban jelzi 1985-ös „halk” bukása.⁴⁰ Mindezek miatt a hatalom egy sajátos „enged-megtart”⁴¹ kultúráirányítással próbálkozott: a meglepően békülékeny gesztusokat gyakran durva represszív intézkedések követték – jó példa erre a *Mozgó Világ* 1979 és 1983 közötti története.⁴²

Az irodalom és kulturális közélet átalakulásának gócpontjai kiadók és folyóirat-szerkesztőségek voltak. Előbbieknél a Kardos György – a HM katonai elhárítás, majd ÁVH egykori tisztje – által vezetett⁴³ Magvető Kiadó említendő, míg utóbbiak kapcsán olyan, a budapesti pártközpont pásztázó szeméitől távol eső vidéki lapok, mint a pécsi *Jelenkor*, a kecskeméti *Forrás*, a szombathelyi *Életünk*, a szegedi *Tiszatúj* vagy éppen a debreceni *Alföld*.⁴⁴ E műhelyek kapcsán Kalmár szerint az MSZMP

³⁷ Uo., 409–411; 420.

³⁸ Uo., 412–418.

³⁹ Uo., 411. Ez a folyamat alapjaiban rengette meg a szovjet típusú rendszerek „oszthatatlan szocialista kultúráról” szóló dogmáját.

⁴⁰ Ebben az évben váltották le a Központi Bizottság kulturális titkári pozíciójáról. (RÉVÉSZ, 1997. 274–378., különös tekintettel 335–340; 355–368.)

⁴¹ KALMÁR, 2014. 412.

⁴² A *Mozgó Világ* történetéhez lásd: NÉMETH, 2002. A saját magáról nemzetközileg is közvetíteni kívánt kép miatt a hatalomnak egyre kényelmetlenebbek voltak már a represszív akciók, de persze egy-egy súlyosabb „tabusértésnél” időnként rákényszerültek. „Az irányítórendszer késve követ[te] a változásokat, »tűzoltó« munkát vég[zett], gyakran személyi-taktikai megfontolásokat érvényesít[ett].” KALMÁR, 2014. 421. A „Mozgó” példáját Kalmár is hangsúlyozza. (Uo., 416.) E sajátos, kiismerhetetlennek tűnő hatalmi logika elsőrendű példázatát nyújtja: MÜLLER, 2001., valamint bőséggel található hozzá adalékok Szőnyei Tamás kétkötetes *Titkos írás* című munkájában: SZŐNYEI, 2012a; 2012b.

⁴³ Kardos maga természetesen ilyen múlttal nem volt az átalakulás motorja, de a tehetséges művészek iránt érzett – már-már sznobizmussal határos – rajongása okán egyfajta védett közeget próbált kialakítani a Magvetőnél publikálók számára. Ugyanakkor a hatalom legalapvetőbb szempontjait is megpróbálta érvényesíteni, tompítva a kiadott művek esetleges életét: „félretett” kéziratokkal, a szerzőkre gyakorolt udvarias nyomásgyakorlással. (A Magvető Kiadó iratai, főszerkesztői levelezés, OSZK Kézirattár 478 F.)

⁴⁴ KALMÁR, 2014. 412. A felsorolt folyóiratok a KSH 1985-ös adatai szerint, kéthetente vagy havonta, egyenként kb. 2500-5000 példányban jelentek meg, de az előfizetésen túl korlátozottan elérhetőek

előremenekült: „[...] az alternatív nézeteket még korlátozta, de már közben támogatta is, hogy [...] közöljenek társadalomtudományi ihletésű köztes műfajokat, szociográfiákat, riportokat, dokumentumjellegű írásokat. [...] [T]isztában lehetett azzal, hogy az ilyenformán »megtúrt« társadalomkritika ismét komoly jelentőséggel ruházhatja majd fel a kultúrát.”⁴⁵ Ráadásul a fent említett folyóiratok körül – de máshol is – elkezdett formálódni egy-egy markáns esztétikai-ideológiai arcéllel rendelkező írói- és szerkesztőgárda, tovább eszkalálva a kulturális élet immár letagadhatatlan pluralizálódását.⁴⁶

Ami azonban visszavonhatatlanná tette a kultúra pluralizálódását, az az úgynevezett nemzedéki kérdés⁴⁷ és a fentebb elmondott tendenciák egymásba fonódása volt. Sok, tabuktól és tiltásoktól idejekorán megcsömörlött pályakezdő élt a lehetőséggel, hogy a sematikus esztétikai normákat meghaladó, egyéni hangvételi szellemi műhelyekhez csatlakozzon. Persze, a „politikai vezetés [...] tartotta magát ahhoz, hogy nem enged nyílt irányzatosodást, megmarad a népfrontos-integráló modellkísérletnél. Remélte, hogy megállíthatja a divergálást az esztétikai pluralizmusnál, megelőzheti az író-társadalom színes irányzatainak összefogását [...] [F]ontosnak tartották, hogy semmiképp se csináljanak ellenzéket a párt potenciális »progressziójából«.”⁴⁸ Éppen ezért a Kardos Györgyhoz hasonló – vagyis a hatalom sáncain belül és az újjáalakuló irodalmi élet területén is otthonosan mozgó – középkadereket, szerkesztőket a ’80-as évek elejétől bátorították, hogy keressék a kapcsolatot a pályájukat kezdő tehetségesebb alkotókkal, és – szakmai és anyagi lehetőségek felajánlásával – ne engedjék őket elköteleződni a népfrontos kereteken túllépő szellemi műhelyek felé.⁴⁹

voltak újságosoknál is – az efféle folyóiratokra szabott keretből időnként a *Mozgó Világ* tudott kilépni (10,000 példány fölött), illetve a „hibrid helyzetű” *Valóság* (20,000 fölött). (KSH, 1985. 309.) Érzékeltetésül: a hetente megjelenő *Élet és Irodalom* kb. 60,000, a szintén heti *Nők Lapja* kb. 800,000, a megyei napilapok 60–100,000, a *Népszabadság* pedig 700,000 példányban jelentek meg.

⁴⁵ Uo., 415.

⁴⁶ Az *Alföld* és a *Tiszatáj* egyértelműen a népi mozgalomból merített; a *Jelenkor* inkább a polgári radikális eszméket „melegítette föl”, és egyben vált az új prózaíró nemzedék egyik legfontosabb orgánumává; az *Életünk* a pedig részben a tradicionalizmus újjáélesztésével kísérletezett például Weöres Sándor életművének megújuló recepciójával, vagy Hamvas Béla életművének rendszerezésével és kiadásával.

⁴⁷ Vagyis a második világháború utáni évtizedben született új művészgeneráció(k) sajátos karrierindulása.

⁴⁸ KALMÁR, 2014. 421.

⁴⁹ Nem véletlen, hogy – mint az említett *Mozgó* esete is mutatja – az egyik fő eszköz a hatalom kezében a főszerkesztők „lecserélgetése” volt. A korabeli ellenzéki, félellenzéki ill. másként gondolkodó csoportok közti kapcsolat dinamikájának megértéséhez is a politikai vezetés szeparációs szándékának megértésén keresztül vezet az út. Mint az alkurendszer legteljesebben felmondó „demokratikus ellenzék” emblematikus alakja, Kőszeg Ferenc visszaemlékezett: „Kardos György [...] Pilinszky János halálakor (1981. május 27.) azt terjesztette, hogy a demokratikus ellenzék zsarolta a költőt: megfenyegették, ha nem ad írást a Szegényeket Támogató Alap jótékony célú antológiájába, elterjesztik róla, hogy eladta magát a hatalomnak. Ez a trauma okozta a hatvanéves költő hirtelen halálát. Valójában Pilinszky nem is tudott a tervezett kiadványról: hozzátartozói a felkérő levelet felbontatlanul találták meg az íróasztalán. A történetben nem az az érdekes, hogy Kardos György hazudott – Kardos hazudott nappal és hazudott éjjel, mint az egykori Kossuth rádió. Hanem az, hogy a döntéshozók szűk köre, amelyet A Hatalomnak volt szokás nevezni, mekkora energiát fektetett abba, hogy új tájt állja a túrt kategóriába sorolt írók, művészek és a tiltott ellenzékiek keveredésének.” KŐSZEG, 2007.

Habár elsősorban a '89–90-es politikai átmenet kontextusában szokás „nép-nemzeti” (fél)ellenzéki csoportról beszélni, valójában ez a szellemi erőter már a '80-as években – túllépve a szépirodalmi kereteken – belépett a kulturális közélet mezőire.⁵⁰ Ennek kapcsán alapvető fontosságú kérdés, hogy e csoportosulás és a '30-as, '40-es évek népi írói mozgalma között a hasonlóságok vagy éppen a különbözőségek dominánsabbak. Minderről megoszlanak a vélemények: a témáról 2012-ben kismonográfiát megjelentető Papp István szerint – aki populizmus politológiától kölcsönvett ernyőfogalma alatt értelmezi a szóban forgó csoportokat – a diszkontinuitás hangsúlyosabb e relációban.⁵¹ Ő a pozitív, koherens társadalmi-politikai reformprogramot hiányolja a '80-as évekbeli csoportosulástól, még akkor is, ha figyelembe vesszük a két időszak közt alapvetően megváltozott történelmi helyzetet – például a politikai cselekvés lehetőségeinek átalakulását, vagy a paraszti életforma eljelentéktelenedését. Bartha Ákos viszont Papp Istvánnal szemben a „népiség” populizmus-fogalomtól való eltávolítása mellett érvel.⁵² Sőt, arra is rámutat, hogy a népiség magvában egy sajátosan magyar, antikapitalista és antiliberális modernizációs igény állt, amely még az első világháború előtti időszak tapasztalataiban gyökerezett. Ezen felül azt is hangsúlyozza, hogy a '30-as évek mozgalmára sem tekinthetünk össztársadalmi reformmozgalomként, mert valójában csak egy zártabb humán értelmiségi kör belső ügye volt – ez abból is látszik, hogy tagjai a szépirodalmat tekintették elsődleges eszközüknek.⁵³ Kifejezetten a kontinuitás kérdését vizsgálva Bozóki András pedig arra jut, hogy 1945 után „a kommunis-ták számára a népi mozgalom lehetőséget kínált a munkásosztály és a parasztság leendő szövetségének kibontakozására a lenini [...] szövetségi politika jegyében.”⁵⁴ 1956 után – fűzi hozzá – a népiek első generációja is visszavonult a közélettől, beletörődött a hatalmi helyzet megváltoztathatatlanságába, és – jobb híján – maguk is elkezdték méltányolni a kádárizmus, részben a népiek által is szorgalmazott, modernizációs eredményeit. Azok árnyoldalainak feltárulkozásakor azonban – a rendszer érdemi tabuit betartva – felszólaltak mint a társadalmi lelkiismeret őrzői. Ennek alapján Bozóki úgy véli, hogy bizonyos témák – a határon túli magyarság vagy a fogyasztói társadalom kritikája – (újra)pozicionálásával erősödtek a kontinuum szálak.⁵⁵ Szilágyi Márton viszont a '80-as évek irodalmi fordulatával foglalkozó tanulmányában a posztnépi kifejezést használja, egyértelműsítve, hogy szerinte a nép-nemzeti irányzat csupán „magát a népi irodalom örökösének és folytatójának tetelező írói-kritikusi csoport”.⁵⁶

⁵⁰ A „nép-nemzeti” mozgalom Kádár-korszakbéli komplex elemzésére eddig kevés kísérlet történt. Lásd még Pintér M. Lajos Antológia Kiadónál megjelent apologetikus, kategorikus címadása („Ellenzékben”) miatt is vitatható kötetét: PINTÉR M., 2007.

⁵¹ PAPP, 2012.

⁵² BARTHA, 2017. 26–27; 45.

⁵³ Uo., 28.

⁵⁴ BOZÓKI, 1994. 59.

⁵⁵ Uo., 65. (Kiemelés tőlem – P. P. I.)

⁵⁶ SZILÁGYI, 1995. 30. (Kiemelés tőlem – P. P. I.)

Szépiró és publicista?

A legelső lépések, 1978–1982: Debrecen, Alföld, Hajdú-Bihari Napló

1989-ben két hosszabb életútinterjú is készült Csengegyvel – egy videós és egy írott formájú is.⁵⁷ Ezeket, valamint egy 2000-ben készült, elsősorban a fiatalkori, Szekszárdhoz köthető életrajzi pontokat megvilágító dokumentumfilmet⁵⁸ szintetizálva a következőképpen foglalhatók össze hősünk írói pályára vonatkozó későkamazskori, koraiifjúkori elgondolásai, tervei. Csengegy 1967 szeptemberében kezdte középiskolai tanulmányait a szekszárdi Garay János Gimnáziumban, ahol egy élénk szellemiségű, irodalom iránt fogékony társaságba került. Innen azonban – kalandvágytól vezérelve – már az első tanév után eljött, és beiratkozott a frissen alapított angyalföldi Lékai János Hajózási Szakközépiskolába, ahol 1972-ben érettségit tett. Szekszárdra való gyakori hazalátogatásai alkalmával azonban továbbra is bekapcsolódott a garays volt osztálytársak önképzőkörébe, ahol mind jobban szembesült alacsony műveltségű családi háttéréből, illetve a szakközépiskola irodalom szempontjából nem túl elmélyült képzéséből fakadó olvasottságbéli hiányosságával, melyet minden visszaemlékező szerint nagy energiával igyekezett pótolni. A vita iránti folyamatos vágya, radikalizmusa, szenvedélyessége, a kor lefojtott közbeszédét meghaladni vágyó tenni akarása már középiskolás éveiben az írás felé terelte, mivel ez olyan tevékenységnek bizonyulhatott számára, amellyel hatni lehet a nyilvánosságra. Ennek megfelelően születtek is kamaszkori zsenigék, melyek közül néhány publicitást is nyert helyi lapokban. 1972 és 1974 közti sorkatonai szolgálata alatt aztán – mint ő maga nagy nyomatékkal hangsúlyozta – megtörtént identifikációs áttörés: megismerkedett Németh László munkásságával. Aligha csodálható, hogy a magyar irodalom eme különleges alkotójának keze ügyébe került műveiből azt a következtetést vonta le, hogy csak a „való életben” szerzett élményanyag alapozhatja meg az írói pályát. Így találkozott nála az egyre erősödő írói-váteszi szerep, a fokozódó gondolatgazdagság, az érzelmi túltöltöttség és igazságérzet a bevezető elején említett késő Kádár-kori „Odüsszeiával”: a biztosítási ügynök, az autószerelő, a teherautó rakodómunkás, az építkezési segédmunkás, a képzés nélküli tanító, az üzemi népművelő szerepeivel. A „való életbe” történt alámerülés azonban – saját utólagos bevallása szerint – sem tudta irodalommal formálni a benne örvénylő gondolatokat. Ezzel együtt több barátja is figyelmeztette: egyetemi tanulmányok és diploma nélkül nincs esélye elismert íróvá válni. Mindezek hatására határozta el, hogy beiratkozik a Kossuth Lajos Tudományegyetem (KLTE) levelezős magyar-történelem szakára. Arra, hogy miért pont a debreceni intézményt választotta, jelenlegi tudásunk alapján nincs pontos magyarázat.

Annyi bizonyos: irodalmi pályája legelső lépései debreceni egyetemi éveikhez és általában a cívisváros '70-es évek végi, '80-as évek eleji virágzó kulturális életéhez köthetők. Az 1977/78-as első egyetemi félévétől kezdve igyekezett szoros kapcsolatokat kiépíteni az egyetem autonómabb, kevésbé doktriner „magyaros”

⁵⁷ Fekete Doboz, 1989; KERESZTURY, 1989.

⁵⁸ *Először volt a két szemed*, 2000.

oktatóival.⁵⁹ Különösen azt követően vált szorossá ez a kapcsolat, hogy a következő, 1978/79-es tanévtől már nappali munkarendben folytatta a tanulmányait, és egyúttal Debrecenbe is költözött. A magyar tanszék munkájába való bekapcsolódás egyik legelső aktusaként kereste meg az egyetem egyik ismert és elismert tanárát, Görömbei András irodalomtörténész egy novellájával még 1977 őszén.⁶⁰ Az egyetemi barátja és „harcostársa”, Elek István Csapó úti albérletének konyhaasztalán legépelte első novellája,⁶¹ a *Halandzsia az Alföld* 1978/1-es számában látott napvilágot.⁶² A történet kerete egy család és egy kisváros az ötvenes évek közepén – konkrétan 1954-ben –, ahol egy kisfiú, akire a gondok közt hánykódó felnőttek egyre kevésbé képesek odafigyelni, különböző halandzsia-mondókákkal szórakoztatja magát. A mondókák részben a demenciába süllyedő nagyapa amorf zagyvaságaiából, részben a felnőttek – apja és a hadifogságból hazatérő nagybátyja – beszélgetéseinek foszlányaiból táplálkoznak.⁶³ Később a fiú kibóklászik a városba, hangosan maga elé mormolva az értelmetlen szövegeket, amelyek alapján a járókelők azt hiszik róla, hogy egy elveszett orosz kisgyermek. Ez a hiedelem végül egyszerre kelt riadalmat és különleges odafigyelést – a sor elejére törve fagyaltot vesznek neki – a hirtelen köré csődülő felnőttekben. Végül acsarkodó szóváltás kerekedik az ügyből, és a kisfiú – az öt felismerő fagyaltárus tanácsára – inkább észrevétlenül eloldalog. Csengey első novellájában már világosan megmutatkozik fogékonysága egyrészt a furcsa, sőt, durva, naturalisztikus kifejezések, másrészt a korabeli politikai-történelmi tabuk finom felsejgetése, harmadrészt pedig az absztrakt szintre emelt társadalomkritika iránt.⁶⁴

Az *Alföld* a *Halandzsiát* követő Csengey-írások kapcsán is az egyik legfontosabb platformnak számított. Szűkebb köre és szerkesztői, Görömbei, Aczél Géza,

⁵⁹ Rögvest felhívva magára az egyetemen tevékenykedő egyik hálózati személy figyelmét: ÁBTL M-40856, „Horváth Imre”. *Jelentés*, 1978. október 13.

⁶⁰ GÖRÖMBEI, 1992. 94. A harmadik félévben, egyetemi indexének tanúsága szerint Görömbeinél egy Sütő András „speckoll”-t is hallgatott. (DE BTK XXII 148-162/XXII-161/1977, 17.) Noha Csengey népi írók iránti vonzalma már ennek előtte is erős volt – lásd Németh László iránti fogékonysága –, találkozása Görömbeivel és a kisebbségi magyarság témájával (Sütő interpretációjában) erős katalizáló hatást fejtett ki ez irányú érdeklődésére.

⁶¹ ELEK, 2003. 9.

⁶² CSENGEY, 1978a.

⁶³ „Akadna más játék is az udvaron, de a fiú nem ismer ennél jobbat, különösen most, amikor Géza bácsi három év utáni hazatérése kiugratta apát súlyos, gyakran káromkodásban, veszekedésben könnyebben hallgatásából. Ül a lépcsőn, s grimaszokat váltó arccal, rángó szemöldökkel igyekezik jelentést adni az értelmük nélkül elkapott hanglejtéseknek; viscorog, elkomorodik, fontol, kicsinyelve nevet, figyel és beszél, beszél, rövid, hallgatózó szüneteket tartva. – Sztrákosi! – jut eszébe az új szó. Beleöőrösödik a felnőttek indulatának emlékébe, ököllel veri a betonlépcsőt, ahogy tegnap este apja az asztalt. – Rohadék Sztrákosi! – kiabál. – Szimarkanta Sztrákosi, miraszkonta Mákosi! – Felnevet, mert úgy érzi, most éppen olyan, mint az apja.”

CSENGEY, 1978a. 32. (Kiemelés tőlem – P. P. I.)

⁶⁴ A *Halandzsia* esetében, a tabuk óvatos „piskálgatása” kapcsán kiemelhető Géza bácsi három év utáni visszajövele, aki a sorok közti utalások alapján a börtönből tért haza – ezzel szoros összefüggésben persze a Rákosi-korszak bűneivel való szembenézés is beúszik az értelmezésbe. Az írás alkalmat adott Csengeynek, hogy szépirodalmi köntösben pedzegesse a magyar társadalom oroszokkal szembeni zsigeri félelmét, számító kedvességét, ellenérzéseit is. Az írói szándék kihívást intézett saját korának „átlagemberei” felé is az egymás iránti figyelem (akár családon belül is) hiányának; a pattanásig feszült, ingerült élethelyzeteknek; és a képmutatásnak a felelevenítésével.

Ablonczy László, Márkus Béla egy jellegzetes csoportja volt a korabeli irodalmi nyilvánosságnak, és mint arra már fentebb utaltam, erős fogékonysággal bírt a népi írói hagyomány irodalomtörténeti (újra)értelmezésére, a határon túli irodalom népszerűsítésére és az első generációs értelmiségiek irodalmi szárnypróbálgatásának katalizálására. A még 1969-ben létrejött Alföld Stúdió szerzői estek és antológiák keretén belül igyekezett fórumot nyújtani a KLTE-s, debreceni, de tágabban a kelet-magyarországi fiatal irodalmároknak.⁶⁵ Csengey ehhez a jellegzetes körhöz, sőt, szellemi erőterhez csatlakozott, és ez a kör be is fogadta őt.

Valószínűleg ennek tudható be, hogy 1978 májusában megjelenhetett egy hosszú, közel féoldalas írása a *Hajdú-Bihari Napló*ban, a megye napilapjában.⁶⁶ A cikk a Cseh Tamás–Bereményi Géza páros által az évben megjelentett *Antoine és Désiré* című lemezzel szolgált. Ez az első publicitást nyert lenyomata Csengey leplezetlen rajongásának a Cseh Tamás-jelenség irányába.⁶⁷ A téma a cikket követően végigkísérte írói indulását, hiszen első kötete is ennek egy esszézerű elemzését próbálta meg az olvasók elé tárni. Az 1978 májusában megjelent írásból is világos, hogy pontosan milyen jelenségek foglalkoztatták a dalok kapcsán. Saját nemzedékének elidegenedése és illúzióvesztése, a sikerhez szükséges kompromisszumok jellemző mivolta. A cikket afeletti ellenérzéseivel kezdte, hogy a dalok már így is túl széles körhöz jutottak el, rétegműfajuk ellenére kinéz nekik a slágersors. Azonban, mint írta: „*Cseh Tamás nem sztár. Tükör.*”⁶⁸ A beat- és farmernemzedék Csengey szerint megtört a felnőtté válásban, és szerinte a lemez címszereplői e generáció „*társadalomba vezető számos útja közül a két szélsőségest járták meg.*” Míg egyikük, Antoine „*nyílegyenes pályája [...], zökkenőmentes beilleszkedése egyáltalán nem természetes útja annak a nehezen tájékozódó, tanulmányai és élete során két, egymásnak néha kiáltóan ellentmondó világlámpát elsajátító, s e kettő között gyakran tanácstalanul válogató nemzedéknek, amelyhez ő is tartozik*”; addig másikuk az életben elkallódva, létbizonytalanságában is öntudatosabb. Csengey úgy értelmezte a lemez mondanivalóját, hogy „*a szerzők Désirének, az elkallódónak adnának igazat. Antoine hamis figura. Az, hogy létezni tud a társadalomban, nem jelenti azt, hogy másoknak is létezni lehet.*” Ezzel együtt is úgy zárja sorait, hogy nemzedékének „*nem kell, mert nem lehet*” választani a két figura közül. Csengey ezzel a cikkel rögtön pályája elején egy sajátos kritikusi-műértelmezői pozícióba hozta magát – ez a kulturális mezőnek és az abban folyó diskurzusnak egy nagyon fontos szerepköre. Nem volt véletlen, hogy a Cseh–Bereményi dalokból mit és hogyan exponált a nagyközönség számára: egyszerre volt számonkérő a politikai rendszer és az idősebb generációk felé és önvádoló nemzedéktársai felé. De erről az „*...és mi most itt vagyunk*” című kötete kapcsán még szót ejtek.

⁶⁵ *Hajdú-Bihari Napló*, 26. (1969. augusztus 31.) 201. sz. 5. Szentén az *Alföld* szerkesztősége által szervezett, nagy tekintélyű rendezvény volt az évente novemberben megrendezett debreceni irodalmi napok. Lásd pl. *Hajdú-Bihari Napló*, 37. (1980. november 22.) 274. sz. 1. Itt a kultúrpolitikusoktól kezdve a nagy tekintélyű szerkesztőkön, irodalomtörténészeken át a pályakezdőkig sokan felszólalhattak és vitakozhattak.

⁶⁶ CSENGEY, 1978b.

⁶⁷ Csengey először a debreceni egyetem egyik klubestjének keretében járt Cseh Tamás-esten. Ezek a dalok elhangzását követően jellemzően hajnalig tartó iszogatásba, beszélgetésbe csaptak át az előadóval, de gyakran Bereményivel együtt. (CSEH–BÉRCZES, 2018. 302.)

⁶⁸ CSENGEY, 1978b. 4. A következő idézetek helye ugyanott.

Csengey második novellája, a mindössze három oldalas *Az ember egyszer...* szintén az *Alföldben*, annak is az 1979. évi negyedik számában jelent meg.⁶⁹ A rövid írás az egyetemről való hétvégi hazautazásnak, és magának az utazásnak a mindennapi zaklatottságból való kiszakító-funkciójának látomásos kifejeződése – több ízben önéletrajzi reflexiókkal. „*Teliholdas, világos éjszaka van, amikor az ember elindul – a vonatablakból, a Zsiguli hátsó üléséről, a gyalogösvényről is messzire látni. Ha történetesen kezdő író az ember, megőrül ennek, de ha nem az, akkor se bánja, mert a kékes fényben káprázó mezőkön, erdőkön nagy a mozgolódás ilyenkor.*”⁷⁰ Az utazóban a táj lát-tán történelmi látomások törnek fel, megjelenik Árpád vezér, Balogh Ádám kuruc brigadéros, Attila hun fejedelem, Bocskai István, Balassi Bálint, Lippai Balázs hajdúkapitány, Kossuth, Thököly, Koppány, Dózsa, Hunyadi, Jellasics, Tas vezér és Ady Endre. Mindezek segítik a novella névtelen hősét eltávolodni az utóvizsgához szükséges űrlapokkal tarkított, idegörlő egyetemi adminisztráció hétköznapijaitól, és az óra ügyet sem vevő, magányba és elidegenedésbe süppedő utastársait kezdi el figyelni. Magában mondókákat, jellegzetes feliratszövegeket, használati utasítások fordulatait, ismert verssorokat, szállóigéket, közhelyeket zsolozsmázik: „*minden vízbe mártott test, kisangyalom, a súlyából annyit vesz, kisangyalom...itt élned, halnod kell...fölszállott a páva vármegyeházára...Rajk László áruló...*”⁷¹ Ez utóbbi három szó szabályosan felrobbantja a szöveget. A strukturálatlan felsorolás többi elemével összevetve mintha az író azt akarná mondani: az, hogy „*Rajk László áruló*” közhellyé csontosodott, és a kor axiomatikus alapjává vált. A szöveg aztán gyorsan vált, mintha le sem íródtak volna ezek a szavak, és a hazaérkezés kellemességét állítja kontrasztba az egyetemi világ egzaltáltságával; végül a szerzőre és magára az írás folyamatára történő újabb erőteljes reflexióval záródik a szöveg: „*Ha történetesen kezdő író [az ember], akkor előbb még előveszi a jegyzetfüzetét, és beleírja: »Az ember egyszer eldobja a cigarettáját...« Harmadnap pedig visszautazik.*”⁷² A szerző ezzel a két mondattal egyszerre utalt „ingázó egyetemista” és „írói” státuszára.

Mind a megjelenés helye, mind a témája miatt igen különleges a *Jézus királysága* címmel, Fazekas István, Halmágyi Miklós és Kődöböcz Gábor társszerzőségével megjelentett – voltaképpen – szociografikus esszé.⁷³ Az írást a *Valóságban* publikálták, amely, a korban is köztudomású módon, Aczél György nem hivatalos védnöksége alatt állt, és funkcióját tekintve arra volt hivatott, hogy a fentebb említett új társadalomkritikai irányzatoknak és a fiatal értelmiségnek nyújtson egy, a hatalom által ellenőrzött, de mégis valamifajta pluralisztikus platformot.⁷⁴ Maga az írás témája azonban ennél is meghökkentőbb: a szerzők a Jehova tanúi szekta korabeli, erőteljesen növekvő térnyerésének okait elemezték, elsősorban az érintettekkel készített interjúk alapján. Mint a szövegből kiderül, a korabeli hatalom és

⁶⁹ CSENGEY, 1979a. A folyóiratszámában külön *Alföld Stúdió* rovat van, melyben Csengey volt az egyetlen prózaíró, a másik öt szerző versekkel jelent meg.

⁷⁰ Uo., 33. (Kiemelés tőlem – P. P. I.)

⁷¹ Uo., 34.

⁷² Uo., 35.

⁷³ CSENGEY–FAZEKAS–HALMÁGYI–KÖDÖBÖCZ, 1979. Későbbi műveiben olvasható, jellegzetes szóképei és nyelvi fordulatai alapján kijelenthető, hogy az írás megszövegezésében Csengeynek domináns szerepe volt.

⁷⁴ KALMÁR, 2014. 404.

a társadalom többsége is ellenségesen fordult ezen illegális csoporthoz, Csengeyék azonban az okokat keresve, a méltányosság jegyében fordultak hozzájuk. A szövegből kisüt, hogy nem ignorálni, nem kinevetni akarja a deviánsként beállított szektát – noha nem hallgatja el az efféle szerveződéssel kapcsolatos fenntartásait –, hanem a társadalmi cselekvés lehetetlensége és az értékvesztés logikus következményeként mutatja be azt. A név nélküli szektatagok hosszás idézésével újfent leíródhattak olyan mondatok, melyek a rendszer legitimitásának alapját kezdték ki – a szocializmus és kommunizmus megvalósíthatóságának kérdését, illetve a bürokrácia és tudományos-technikai fejlődés „népboldogító” jellegével kapcsolatos szkepticizmust. Ezúttal nem a szépirodalmi köntös, hanem az interjúhelyzet, a függő beszéd nyelvtani alakzatai tompították a súlyosabbnál súlyosabb mondatok becsapódásának erejét.⁷⁵ A szöveg persze nem csak merő rendszerkritika, a szerzők hosszán elemzik a szekta működését, bemutatva dogmáikat és hitéletüket – néhol valóban a szociográfiák alaposságával. A zárszó azonban újra a társadalom és a politikai hatalom élő lelkiismeretének pozícióját veszi fel:

„Nem vállalkozhatunk itt most arra, hogy eldöntsük, létezik-e, létezhet-e a szocialista viszonyok közt elidegenedés, de [...] a Tanúk túlnyomó többsége azért lett a szekta tagja, [...] mert már belépése előtt is kívülmaradottnak érezte magát [a társadalomból]. [...] Nemcsak kénytelenek vagyunk rá, de 33 év eredményei alapján meg is engedhetjük magunknak azt, hogy társadalmi lelkiismeretünket szembesítsük a kérdéssel: mennyiben sajátja országunk nagy célok megvalósításán munkáló napi gyakorlatának a »cselekedeti bizonyásgtétel« képessége, és mennyiben háríthatok el róla az »intellektuális mozzanat túlzásának«, a mozgalmi élet formális voltának, a »hitbéli munkanélküliségnek« a jelenlétét állító kritikák? Vagy másképpen fogalmazva: mennyiben szembeszíthető társadalmi gyakorlatunk önnön eszményeivel, és mennyiben tehetünk mi magunk arról, hogy közülünk sokan, a menekülés kényszerét érezve, égneek fordítják arcukat? Mert, amint láthatuk, a jehovista szektával kapcsolatban sem tartható az a kényelmes elvi álláspont, mely szerint amit tiltunk, amit elhallgatunk, az nincs.»⁷⁶

A szociografikus stílus, és irodalmon keresztüli „lelkiismeret-ébresztgetés” beszédhelyzete miatt ebbe az írásba is könnyű belelátni a népi mozgalomhoz társított attitűd fellángolását.

A *Mozgó Világ* mint közlési felület szintén 1979-ben lépett be Csengey életébe. Kedvező helyzetet teremtett ehhez, hogy éppen ebben az évben került a Mozgó élére a Kulin Ferenc – Alexa Károly páros vezette szerkesztőség.⁷⁷ Kulinék a hatalom azon nyilvánvaló szándéka mellett kaptak lehetőséget a lapkészítésre, hogy

⁷⁵ „A kommunizmust kialakító, megvalósítására törekvő aktív réteg, kikben a többiek bizodalma van, nemcsak hogy tehetetlen a Sátán földi hatalma s Isten majdani bosszúja ellen, hanem maga a Sátán...” mondta az egyik jehovista prédikátor. (CSENGEY-FAZEKAS-HALMÁGYI-KÖDÖBÖCZ, 1979. 72.)

⁷⁶ CSENGEY-FAZEKAS-HALMÁGYI-KÖDÖBÖCZ, 1979. 80. A záró gondolatok egy-egy fordulata („33 év eredményei”, „nagy célok”) az egész írás mondanivalója alapján felkínálják a szarkasztikus, bűjtatottan gúnyolódó olvasatot; az utolsó két mondat pedig többes szám első személyre váltva nyomatékosítja: nemcsak a Jehovisták, de a társadalom széles rétegei nem találják a helyüket és a boldogulásukat a létező szocializmusban.

⁷⁷ NÉMETH, 2002. 17–21. Ekkor mindketten az MSZMP tagjai voltak.

kifejezetten a fiatal értelmiség kritikus hangjai számára teremtsenek egy „kontrollált dühöngőt”.⁷⁸ Csengey-től azonban egyelőre egy nagyrészt apolitikus novellát közöltek az 1979/5. számban.⁷⁹ A *Könnyes lángok* egy csapat gyermek története, akik téli, utcai játék közben észlelik, hogy a közeli tópart mellett ég a nádas, és egyikük unszolására – Évi, aki telve van cselekvésvágygal – maguk indulnak (!) eloltani. Az akció sikerrel is jár, ekkor azonban nagy szitkozódások közepette megjelenik a helyi tévesz egyik alkalmazottja, aki ekként kívánta volna elvégezni a főnökség által rászabott tereprendezést. Az újragyújtás dermesztő, morális vereség a gyermekek számára, akik közül ketten valószerűtlen, szürreális verekedésbe is keverednek a „bácsiival”, de végül vert sereggént elballagnak. A szöveg tele van különös, meghökkentő, de mégis, már-már költői szóképekkel („december jégsörényű szélcsikói”), illetve durva, naturalizmusba hajló kifejezésekkel.⁸⁰ Nem kell túlzottan megerőszkölni a leírtakat, hogy némi politikumot azért belelássunk: a hiábavaló cselekvés, az erősebb „felnőtt” elkerülhetetlen győzelme, a tettvágy letörése mind-mind a Csengey által egyre erősebben, egyre mániákusabban képviselt nemzedéki kérdéshez vezetnek el.

Az 1980-as év „termése” a megelőző két esztendőhöz képest jóval szegényebb Csengey irodalmi munkásságát tekintve. Ebben minden bizonnyal közrejátszott, hogy az 1978/79-es második félévét – tanulmányi, illetve eddig tisztázatlan fegyelmi okból is – érvénytelenítették, és ennek a szemeszternek a tárgyait a következő két félévben kellett pótolnia.⁸¹ 1980 egyetlen publikált Csengey-írása egy novella az *Alföld* 1980/7. számában, *Rövid séta Angyalföldön* címmel.⁸² A szöveg szinte leplezetlen utalásokat tartalmaz Csengey Budapesten, az angyalföldi Hajózási Szakközépiskolában töltött éveire. A mű hőse, aki folyton a tengerészletről, kalandokról fantáziál, egy gimnáziumba járó lánynak udvarol, és ő maga is vívódik, hogy átmenjen az irodalommal, művészetekkel többet foglalkozó iskolába. A vezérfonal kifejezetten a szakközépiskolás kamasz saját sorsa feletti bizonytalansága.⁸³ Egyes helyeken szinte öngyűlöletbe hajlóan mutatja be egy vidéki kamasz fővárosi bátortalanságait,

⁷⁸ A szerkesztők becsületére legyen mondva, ezt a hatáskört jóval túllépve, számos provokatív, bátor hangvételű írást is megjelentettek, amelynek eredményeképpen 1983-ban le is váltották őket.

⁷⁹ CSENGEY, 1979b.

⁸⁰ „A szántás durva hantjai keményre fagytak, az éles sarkok sajjó kék foltokat ütöttek az egyensúlyvesztve el-elzuhanó gyerekek kezén, lábán, testén. A dermedt föld taraja lyukat harapott a ruhán, vérző sebet a bőrön.” Uo., 69. Máshol: „Évi is magához tért közben, kócosan, véresen, lángoló arccal kapaszkodott felfelé a faggyúszagú kabátan a torokig, a hajjig, ütött, harapott, tépett, rúgott, karmolt nyűszítve fület, orrot, mindent, amit elért – néhány pillanatig kúszkódva rángott ez a sokkarúvá, sokarcúvá összefonódott furcsa lény.” Uo., 72.

⁸¹ A félévet 576-VIII/136-1979. sz. határozat alapján érvénytelenítették, erről azonban már nincs bővebb adat az indexben. (DE BTK XXII 148-162/XXII-161/1979, 21.)

⁸² CSENGEY, 1980.

⁸³ „– Mit keresel te ebben az osztályban, fiam? – kérdezte tőle Ácsné, egy héttel azelőtt.

– ...ide járok... - Szeretett volna elsüllyedni, amikor egy pillanattal később rájött, mekkora marhaságot mondott. - ...úgy értem...

– Úgy értem... - mosolygott a tanárnő. - Úgy értem, miért jársz szakközépiskolába? Elintézném neked, hogy átjöhess gimnáziumba, inkább oda való volnál. Nagyon szépen felelgetsz magyarból, kár lenne érted. Meg látom, a szaktárgyakból ketteseid vannak. Kinek az ötlete volt, hogy ide jelentkezsz?

– ...az enyém...

– És nem bántad meg?

– De...én nem...Nem!” CSENGEY, 1980. 28.

frusztrációit, idegenségét („beszari vidéki surbankó”).⁸⁴ Röviden megjelenik a '70-es évek galerivilága (a főhős nonkonformizmus utáni vágyakozásával kísérve), valamint jó néhány furcsa, erőszakos, kicsinyes, deviáns mellékalak.

A következő év sokkal gazdagabb a szövegekben. 1981 márciusától a *Hajdú-Bihari Napló*ban havonta jelentek meg tárcái, novellái, egészen októberig – részben elindulva a közírói, publicisztikai pályán is. Az első ilyen *Levél a Holtak Házába* címmel írta, és a száz évvel azelőtt elhunyt Fjodor Mihajlovics Dosztojevszkijre emlékezett meg benne.⁸⁵ Pontosabban Csengey saját kortársait kárhóztatta azért, hogy szinte teljesen elfelejtettek megemlékezni a nagy orosz íróról, és hogy műveinek Csengey szerint nagyon is lényeges tanulságaira nem reflektáltak. A cikk végig levélformában íródik, Dosztojevszkijnek címezve.⁸⁶ A cikkre két héttel később érkezett válasz Hajdú D. István⁸⁷ tollából (*Levél az Élők Házába*),⁸⁸ aki Csengey jelen állapotokat kárhóztató sorait kérte ki sértetten a szocializmus nevében. A pengévtársa újabb két hetet követően a szerkesztőség is reagált, *Vitáink margójára* címmel.⁸⁹ Ebben – „Pozsgay Imre elvtárs” egykorú megszólalásaira hivatkozva – megfeddték Csengeyt,⁹⁰ de elhatárolódtak Hajdú D. személyeskedő hangnemben előadott írásától is. A szerkesztőségi cikk a beérkezett három további hozzászólás (köztük egy Csengeyé) ellenére lezárta a vitát.

Szintén áprilisban jelent meg az újság hasábjain *Zsibvásár* című novellája, amely tulajdonképpen a debreceni ócskapiacra megfigyelték impresszív leírása.⁹¹ Az írás megint csak tele van deviáns, durva, visszatetsző alakokkal, külsejük és belső

⁸⁴ Uo.

⁸⁵ CSENGEY, 1981a.

⁸⁶ Érdekesebb részletek a szövegből: „Egyszóval van meggondolni való, és nem is szívesen zavarom önt révülésében, de mégis tudomására kell hoznom, hogy ön 1881. február 9-én meghalt. [...] S megcsóválja töprengve a fejét: egészen elfelejtettem azt az öngyilkosoknak való februári napot. Sose csóválja a fejét, drága Fjodor Mihajlovics! Nem ön az egyetlen, aki elfelejtette. Nem jutott az eszébe senkinek. Akár hiszi, akár nem, minket mostanában annyira elfoglalnak nemcsak a nagyobb, hanem a sosem hallott nevű költőcskék és hősinségünkben vártesszé pumpált embereknek születésnapjai, hogy önről megemlékezni már nem futotta az időnkől. [...] Egyetlen kivételről számolhatok be: a Fülesek nevezett rejtőnyűjság Tanár úr, kérem című állandó rovata teljes öt sort szentelt ennek az ön számára létfontosságú [sic!] dátumnak, február 9-nek. [...] Mikor ébredt rá: arra, hogy amíg a lelkek és elmék lábujjhegyen lépő forradalma embertől emberig osonva körbe nem járta ezt a felrobbanni készülő földgolyót, addig minden változás egyik gerincroppantó hatalomnak másikkal való felcserélése csak? [...] Ebből is láthatja: nem kevesebb, sőt egyre több a nagy hangon hirdetett üres eszme, a hitkufár, a szélhámos, az alkoholiista, az öngyilkos, az idegbeteg. Szaporodnak az egérlyukban elrejtőzött sorsok. Az idióták, a gyilkosok, a besúgónak önként ajánlkozók. És géphangon szól az eltorzult szájából mostanában is az üdvívalgás. [...] Szó sincs arról, drága Fjodor Mihajlovics Dosztojevszkij, szó sincs arról, hogy ön meghalt volna 1881. február 9-én. Ebben az erős hitben élve tiszteltetlenné üdvözli: Csengey Dénes.” CSENGEY, 1981a. (Kiemelések tőlem – P. P. I.)

⁸⁷ Neve nem bukkant fel túl gyakran a lap hasábjain, szövege egyfajta öntudatos, rendszerhű „sajtólevelezőre” utal. A *Hajdú-Bihari Napló* főszerkesztő-helyettesének, Nagy Zsuzsának a férjeként valószínűleg nem csak a saját véleményét képviselte. A háttérinformációért köszönet Filep Tibornak, a közvetítésért Valuch Tibornak.

⁸⁸ HAJDÚ D., 1981.

⁸⁹ *Vitáink*, 1981.

⁹⁰ „Csengey Dénes azonban elköveti azt a hibát, hogy mindezt túlon túl általánosan fogalmazza, vagyis akarva-akaratlanul összemossa a különböző társadalmi rendszereket, illetve konkrét vonatkozások híján szövegéből az tűnhet ki, hogy az a mai magyar társadalomra értendő. [...] A szocializmus érvényességét vitatja.” *Vitáink*, 1981.

⁹¹ CSENGEY, 1981b.

tulajdonságaik naturalisztikus leírásával – mindezek ellenére az író részvétellel közelít feljükk.

A *Hajdú-Bihari Napló* május 17-i számában meglepő módon versei jelentek meg Csengey Dénesnek,⁹² de ebben a hónapban egy interjút is készített Osztóján Bélával, pályatársával, cigány származású költővel.⁹³ A június 7-i *Séta a lovaggal*⁹⁴ helyszíne is Debrecen, azonban *Az ember egyszer...*-hez hasonlóan a történelmi szel-lemidézés egy újabb példánya – megjelenik benne többek között Csokonai, Ady és az egykori Szent Anna rendház (akkoriban Takarmányozási és Állategészségügyi Felügyelőség) homlokzatán figyelő lovagszobor. A cikkben a történelem iránti fogékonyság, az egykor volt idők méltóságának elvesztése áll szemben a lepusztuló, profán, szürke jelenettel.

A júliusi írás jóval hosszabb és valamelyest eredetibb hangvételi is – ezen már határozottan és jól látható tendenciába illeszthetően is érzékelhetőek a jellegzetesen „csengeys” írói megoldások. Az *Egy pillanat*⁹⁵ egy látszólag kellemes férfi és egy filozófia szakos hallgató hölgy – a novellában Réti Mária – véletlen találkozását és egymással eltöltött délutánját meséli el. A férfi egy vendéglőbe viszi a hölgyet, majd egy pillanat alatt fellobban benne a kéjvágy, a csapos segítségével szobára invitálja lányt. Ő ellenáll, de végül mégis sor kerül a szexuális abúzusra, sőt, előtte a férfi meg is veri a lányt. Az írás utolsó mondatai álomszerűségbe, párhuzamos valóságba utalják a történetet, azzal együtt, hogy nyomatékosítják a mindennapokban is jelen lévő erőszak banalitását.

A szeptemberi és októberi cikkek is a társadalmi peremléttel foglalkoznak. A szeptember 20-i *Az elérhetetlen nő*⁹⁶ egy, a lakásának elvétele céljából a saját családjá által elmeorvosi felügyelete alá vont öregember (nagyapapa) kocsmabéli kigúnyolását; míg az *Egy délután, így ősszel*⁹⁷ szintén egy idős, fizikailag rossz állapotú ember ház körüli teendőinek nehézségét, illetve fiának váratlan hazaérkezését mutatja be.

Csengey napilapba írt cikkei, illetve egyetemi tanulmányai miatt 1981-ben is kevészer jelent meg irodalmi folyóiratban.⁹⁸ Az egyik ilyen publikáció a *Kikeleti éjszaka* volt (*Mozgó Világ* 1981/8. szám).⁹⁹ A történet egy faluban játszódik, 1944 őszén, ahonnan a német csapatok már elmentek, és a lakosság lélegzetvisszafojtva várja az oroszokat. A főszereplő, „Kató bába”, épp egy szülést próbálna levezetni, mikor betör néhány orosz kiskatona. A szülő nőt elbűjtatják, de a helyzet pattanásig feszül, és végül a bába idegei mondják fel a szolgálatot, rátámadva zabráló katonákra, akik végül el is mennek. A meglehetősen zavaros történetvezetés¹⁰⁰ elle-

⁹² Lásd a függelékben.

⁹³ CSENGEY, 1981j.

⁹⁴ CSENGEY, 1981c.

⁹⁵ CSENGEY, 1981d.

⁹⁶ CSENGEY, 1981e.

⁹⁷ CSENGEY, 1981f.

⁹⁸ Az *Alföld* azévi harmadik számában egy Csengey által készített interjú is megjelent Cseh Tamással és Bereményi Gézával. (CSENGEY, 1981i.) A beszélgetőtársak között érezhető a bensőséges, „beavatott” viszony.

⁹⁹ CSENGEY, 1981g.

¹⁰⁰ Sokadik olvasatra úgy tűnik, a diffúz történetvezetés némileg szándékolt is lehetett, talán azért, hogy magukat a tabusértő tartalommal telített, már-már költői nyelvi fordulatokat, kifejezéseket még jobban kiemeljék.

nére a novella azért érdemel szót, mert a szépirodalom szintjén újra megdöbbentő tabusértéseknek lehetünk benne szemtanúi: a „felszabadulás” itt csak dermesztő, lidérces rettegés; a „baráti szovjet csapatok” pedig elvadult, falánk, nőket erőszakkoló szörnyetegek.¹⁰¹

A közírói törekvések erősödése látható két 1982-es írásában. Az *Alföld* az évi első száma a magyar oktatásügyről szóló vitának adott helyet, amelyhez Csengey is hozzászolt *Ki ért a neveléshez?* címmel.¹⁰² Írásában leszögezte: nem lehet kizárólag strukturalista módon, pedagógiai, szaktudományos fogalmakkal operálni ebben a kérdésben. Sajnálatosnak tartotta azt a fejleményt, hogy a pedagógiatudomány művelői még a gyakorló tanárok illetékességét is elvitatták a kérdésben, és felhívta a figyelmet, hogy az oktatási rendszer nem az előszobája, hanem integráns része a társadalomnak és az abban zajló konfliktusoknak – ezzel megint rendszerkritikai irányba próbálta terelni az aktuális diskurzust.¹⁰³ Ha lehetséges, ennél is egyénibb hangvételű írást közölt tőle a *Valóság* 1982. évi második száma: „*Felnőni a talajig*” *Változatok cigánysorsra*.¹⁰⁴ Az írás a *Jézus királysága* című munkához hasonlóan leginkább szociografikus esszének mondható, és a kortárs cigány költők, értelmiségiek helyzetén keresztül próbál közelebb kerülni az együttélés problémáinak megoldásához. Tézisének egyik fontos eleme, hogy a cigányság problémáinak kezelésére nem elegendők csak a különböző szociális intézkedések, hanem a cigányság kultúráját, identitásának lényegét kellene megértetni a többségi társadalommal. Másrésről azt is hangsúlyozta, hogy a cigány értelmiség, belépve a kulturális mezőbe, eltávolodik primer kultúrájától, ezzel magára hagyva az etnikai kisebbségét.

1982-ben, újra az *Alföld* hasábjain napvilágot látott még az Öreg sofőr történetei cikluscím alatt futó elbeszélések első darabja, a *Ha halott vagy, takarodj!*¹⁰⁵ Egyértelműen kiderül, hogy a szöveg mesélője Csengey édesapja – maga sofőrként dolgozott a Teherautófuvarozási Vállalatnál (TeFu) –, aki egy 1944-es kalandját beszéli el a novellában, melynek során egy fosztogató nyilas bandához csapódott, és válogatott kegyetlenségeknek volt szemtanúja.

Az írói indulás első szakaszát lezárva, a recepció kapcsán elmondható: nem érkeztek konkrét kritikák, recenziók Csengey egyes műveire. Ugyanakkor a korszak kritikussai, kommentátorai különböző felsorolásaikban egyértelműen a Debrecenhez kötődő fiatal prózaíró nemzedék emblematisz alakjaként látták és látatták főszereplőket, olyanok társaságában, mint Tar Sándor, Sarusi Mihály, Bereményi Benő András vagy Körmendi Lajos.¹⁰⁶

¹⁰¹ Érdemes lehet a későbbiekben átnézni Kádár-korszak legális nyilvánosságában megjelenő szövegeket abból a szempontból, hogy vajon ezt megelőzően ábrázolták-e egyáltalán hasonlóképpen az 1945-ös szovjet katonákat.

¹⁰² CSENGEY, 1982a.

¹⁰³ „Ezek az ellentmondásokon az oktatási rendszer semmilyen belső reformok árán nem lehet úrrá, hiszen egyszerűen szóva olyan viszonyban van a társadalommal, melynek része, amely viszony nem teszi lehetővé azt, hogy funkciójának megfeleljen. Talán csak ezek után érthető teljes egészében, hogy miért szükségképpen társadalomkritikai irányultságú minden olyan gondolat, melynek célja az oktatási rendszer működésének javítása.” CSENGEY, 1982a. 67.

¹⁰⁴ CSENGEY, 1982b.

¹⁰⁵ CSENGEY, 1982c.

¹⁰⁶ Lásd például: ALEXA, 1981; KUN, 1982.

Az első önálló kötet és megjelenésének körülményei

A következő évek, az eddig ismertetett nemzedéki tematika, és az ebből fakadó cselekvési lehetőségek keresése egyfelől elemző-tényirodalmi, másfelől expresz-szívebb „határműfajok” irányába mozdították el a Csengey-életművet. A szép-próza, a publicisztika és a kevéske líra mellett egyre dominánsabb lett az előbbi kettőt sajátosan integráló esszé, illetve megjelent a dráma is. Már 1982-ben elkezdte írni François Villonról szóló monodrámáját, amelyet Jancsó Miklós rendezésében a Kecskeméti Katona József Színház mutatott be, Sziki Károly egri színész szereplésével 1984. január 14-én.¹⁰⁷

Csengey Dénes írói indulásának legnagyobb „dobása” azonban az „...és mi most itt vagyunk” című, könyvformában megjelent nagyesszé volt.¹⁰⁸ A puhafedelel, A/5-ösnél valamivel kisebb méretű kötet 204 oldalból áll, és – nem számítva a rövid, egymáshoz a keretes szerkezet alapvetései szerint hasonló elő- és utószót – tíz, egyenként körülbelül húsz oldalas fejezetre tagolódik. A könyvet az író abbéli szándéka hívta életre, hogy jelentéssel – sőt, jelentőséggel – töltsen meg Cseh Tamás és Bereményi Géza dalait, és nemzedéki nézőpontból értelmezze a dalok világát és azok közönségét. A szöveget valamikor 1980 végén kezdhetette el írni, és egy kisebb részlet már 1981 során megjelent folyóiratban.¹⁰⁹

A kötet két nagyobb, egymásba fonódó gondolati egységre tagolódik. Az elsőként kibontakozó részben a szerző az 1940 és 1950 között születettek – a „nemzedék”¹¹⁰ – szocializációs gyökereinek, 1960-as évekbeli indulásának, és a „cselekvő társadalmi fellépésben”¹¹¹ való elbukásának átfogó elemzését kísérelte meg. Ezekhez képest vázolta fel Csengey a Cseh–Bereményi dalok 1970-es évekbeli pályafutását, mintegy „korosztályi tetemrehívásként”¹¹² bemutatva azokat. Ez utóbbi, második rész valójában a dalok egyfajta esszéisztikus, annotált regisztere, keletkezési körülményeik dokumentálása, szövegeik elemzése, szerzőik bemutatása.

Noha a dalokat visszafogottan, de rokonszenvet nem titkolva bemutató rész is sok szempontból érdekes, az írói indulás fentebb vázolt szempontjai kapcsán a „nemzedéki esszének” nevezett első rész az igazán releváns. Ez egy nagy ívű tablóval kezdődik, mely a 20. századi magyar társadalom kényszerpályáinak prezentálása¹¹³ után a „nemzedék” szocializációjának stációit: a háború lidérces, egy

¹⁰⁷ OSZMI online archívum.

¹⁰⁸ CSENGEY, 1983b.

¹⁰⁹ Az első részlet megjelenése: CSENGEY, 1981g.

¹¹⁰ A szerző leggyakrabban „nemzedék”-ként (így, idézőjelben) hivatkozik a kötet voltaképpeni főszereplőjére.

¹¹¹ CSENGEY, 1983b. 56.

¹¹² Uo., 155.

¹¹³ „A valóság bizony eleget utazott a huszadik századi Magyarországon [...], mindannyiszor beköltöztetünk valamit a köztudatban megüresedett helyére. A nagymagyar faj dinamikáját, a kismagyar faj bizakodását, az antiszemitizmust, nagy vezérünket, a gyapot és a gumipitypang országát, az élesedő osztályharcot, a szövetségük megalakulásakor ki tudja, honnan előkerült partizánok legendáit, a megvalósult, igaz, még kisebb hiányosságokat mutató szocializmus [sic], a harmadik utat, a kiúttalanságot, a mindenható történelmi szükségyszerűség hátán karba tett kézzel mennyországba [sic] lovagló [sic] vulgármarxistát [sic] stb. Nem vettük őket egy kalap alá – most sem vesszük! –, egymáshoz csupán egyetlen mozzanatban hasonlítanak: a köztudatbeli lakhatási engedély dolgában mindegyiket előnyben részesítettük a valósággal szemben.” Uo., 8–9.

kisgyermek számára érthetetlen benyomásait; az újjáépítés időszakának nélkülözéseit; az ötvenes évek kettős szocializációját (mindezek leírásához nem kellett különös bátorság 1980/81-ben); de ezen felül ötvenhat (!) generációs recepciójának hosszú távú hatásait veszi sorra.¹¹⁴ A minderre következő konszolidáció¹¹⁵ korlátozott eredményei a „nemzedék” számára azonban nem kínáltak fel lehetőséget a cselekvő, alkotó bekapcsolódásra. A néhol eszmetörténeti, néhol kultúranthropológiai, máshol szociológiai igényű elmélkedései során a szöveg eljut a lakásvizonyok elemzéséhez; az albérletesség alapélményének regisztrálásához; a tömeges vidékből városba költözés által létrehozott „urbánus terek” (klubok, kultúrkocsmák) jelentőségének hangsúlyozásához és általában, a „nemzedék” gyökeres életformaváltásához – mely kezdetben nagy ellenállást váltott ki a hatalom és az idősebb generációk (a „*rájuk hördülő kispolgár*”)¹¹⁶ részéről. A különböző külsőségek védelmezése kapcsán pedig valóban úgy tűnt, – idézőjelek nélküli – nemzedékké szerveződhet az új generáció. Mindezek alapján az élet legapróbb pórusaiból is szivárgó lefojtottság felszámolására tett kísérlet egyik formája volt a ’60-as években az angolszász világból adaptált beatzene. Csengey azonban nem hagy kétséget afelől, hogy ez a nemzedék érzelmeinek cselekvéssé alakításához eleve egy rossz kifejezési forma volt: egy mimézishez és üres szimbolikához vezető tévút. Szerinte a nemzedék eleve súlyos szemléletbeli korlátokkal rendelkezett, azaz nem volt képes a differenciált és önazonos kultúrateremtésre. Ráadásul az ikonikus beategyüttesek (Illés, Metro, Omega) sem váltak a nemzedéki progresszió vezetőivé, sőt, néhányuk Csengey szerint kimondottan el is árulta a nemzedékét.¹¹⁷

A kötet szerint a ’70-es évek elejére ki is fulladt a lendület. Az ellenállás oldódott, a beatzene megmaradt mint fogyasztói produktum, de a magyar beatmozgalom hamvában holt. Az álmait idejekorán feladni kényszerült nemzedék többsége konformizálódott, „betörték”, míg egy jellegzetes kisebbség kivonult a konvenciókból. Így jut el Csengey a Cseh–Bereményi dalok jelenségéhez: szerinte ez a nemzedék vereségét kísérő, hiányérzetekkel és meghasonlásokkal telített önvádoló gyász-munka – a „nemzedéki fegyverletétel”, a bukás apoteózisa. A daloknak ráadásul nemcsak a bukott nemzedék kiábrándult tagjaiból állt a közönsége – fűzi hozzá

¹¹⁴ Ötvenhat kapcsán „természetesen” nem íródik le a forradalom, de az ellenforradalom kifejezés sem, helyette: „érvényes értelmezésre azóta is váró zűrzavar”, „tüntetések”, „események” (a „sajnálatos” jelző nélkül). (Uo., 16.)

¹¹⁵ Nem egy helyen szabályos tabulistát kapunk a Kádár-korszak egykorú valóságából, amely a tematizálás gesztusán keresztül önmagában is felért azok feltörésével. Lásd például: uo. 25; 101. A sor hosszan folytatható, az első rész mintegy százötven oldalán szinte vég nélkül sorjáznak a hasonló, kendőzetlen kifejezések. Látható belőlük, hogy a szerző programszerűen hagyta figyelmen kívül a korabeli nyilvánosság konvencióit, és meg sem próbált valamiféle „sorok közt írást” alkalmazni mondandójának kifejezésére. Alighanem szinte példátlanul volt mondható, hogy egy első nyilvánosságban, az ország egyik legnagyobb kiadója által megjelentetett kötet ilyen nyíltan semmibe vege a Kádár-korszak tabuit, diskurzusrendjét – még bőven annak végőrái előtt.

¹¹⁶ Uo., 63.

¹¹⁷ Csengey egyértelműen kijelenti, hogy Bródy Jánosra gondol, sőt, hosszú oldalakon keresztül boncolgatja az „*arcpirító kompromisszumot*”, amit szerinte az erkölcsi-kulturális magaslatokat, illetve a semmitmondó nihilizmust egyaránt felelőlé dalszövegeinek ellentmondásossága bizonyít. „[Í]gy olyan embernek kell látnunk őt, aki tehetett volna valamit, de nem tett, ígért valamit, de nem tartotta meg, tudott valamit és akart valamit, de elhallgatta és feladta.” Uo., 58.

Csengey –, hanem ide tartozik a '70-es évek elején eszmélő újabb nemzedék egy része is (ahová a szerző is tartozott), akik számára nem volt megfelelő az új idők által felkínált két áramlat: a diszko és a punk.¹¹⁸

A teljes kézirat 1981 végén jutott el a Magvetőhöz, ahol, úgy tűnik, személyesen a kiadóállalat nagyhatalmú vezetője, a már említett Kardos György vette szárnyai alá.¹¹⁹ Kardos gyakori betegállománya és a Magvető időnkénti, tabusértések miatti szankcionálása miatt azonban a kéziratot sokáig félretették. A lektori jelentések ugyan nem kerültek elő, azonban Kardos és Csengey levelezése sokat elárul a helyzetről:

„Arra kérem Önt, járuljon hozzá ...és mi most itt vagyunk című, a Gyorsuló idő sorozatban megjelenés előtt álló könyvem egy részletének (az első három fejezetnek) az Életünk folyóiratban való közléséhez. Egyben arra is megkérem, hogy amennyiben ez már tudható, legyen szíves, írja meg nekem a könyv megjelenésének közelítő időpontját, hogy a folyóirat publikációt annak előzeteseként időzíthessük.”¹²⁰

Vagyis bő fél év hallgatás után Csengey maga kérte, hogy kötet újabb, immár nagyobb egységei is megjelenhessenek folyóiratban – talán attól tartva, hogy a Magvető eláll a kiadástól.

Kardos azonban – szokásától eltérően – aránylag gyorsan, július 7-i dátummal válaszolt. (Az igazgatói levelezést áttekintve az is nyilvánvaló, hogy Csengeyt megkülönböztetett figyelemben részesítette.)

„Tisztelt Csengey Dénes! Természetesen semmi akadályát nem látom, hogy az »...és mi most itt vagyunk« első három fejezetét az Életünk c. folyóiratban publikálja.¹²¹ Sajnos, még most sem tudom megmondani – nem rajtunk múlik – a kötet megjelenésének pontos időpontját. A legvalószínűbbnek 1983 elejét tartom. [...] Tisztelettel, barátsággal [sic] üdvözlö: Kardos György.”¹²²

A többi, ebben az időszakban íródott Kardos-levéllel összehasonlítva nemcsak, hogy megkülönböztetett figyelem, de csak a kor legnagyobb nevű magvetős íróinak – Nemes Nagy Ágnes, Nemeskürty István, Weöres Sándor és mások – kijáró, már-már bizalmaskodó hangnem volt Csengey osztályrésze. Ez, összevetve a kötet megjelentetése körüli hosszas játszmával, azt a tézist erősíti, hogy a „népfrontos” alapon részben integrálható, fiatal és tehetséges „népies” szerzőket – üssenek meg akár tabusértő hangnemet is – mindenképpen „szem előtt” kellett tartani, és meg

¹¹⁸ A punkról és általában a '70-es évek ellenkultúrájáról lásd például: KLANICZAY, 2003, különös tekintettel 329–386.

¹¹⁹ „Tisztelt Csengey Dénes! Kézirata megérkezett, lektorátusunk lelkiismeretesen foglalkozik vele. Szeretném hangsúlyozni, hogy sokat várunk Öntől és bízunk tehetségébe [sic]. Tisztelettel üdvözlö: Kardos György.” Kardos György levele Csengey Dénesnek (Budapest, 1982. február 8.), OSZK Kézirattár 478 F. A Magvető Kiadó iratai, 1982.

¹²⁰ Csengey Dénes levele Kardos Györgynek (Debrecen, 1982. június 24.), PIM Kézirattár V. 6008/109.

¹²¹ A szöveg, mintegy tizenöt oldal terjedelemben meg is jelent az *Életünk* 1983 márciusi számában: CSENGEY, 1983a.

¹²² Kardos György levele Csengey Dénesnek (Budapest, 1982. július 7.), OSZK Kézirattár 478 F.

kellett akadályozni a kulturális mező erre kijelölt „kapuőreinek”, hogy megjelenési lehetőség híján esetleg a disszidencia és a szamizdatok köreibbe meneküljenek. A nem túl régi személyes nexust, a korkülönbséget, Kardos hírhedt, különösen kezdő szerzők felé mutatott, sznobizmussal kevert udvariatlanságát figyelembe véve meglehetősen furcsa, hogy „barátsággal” üdvözölte Csengeyt, és hogy időnként kifejezetten hízelgett neki. Hogy a kultúrpolitika szintjén is értelmezhető játszmával van dolgunk, azt megerősíti Kardos 1982 utolsó napjaiban íródott levele is, amely – a kiadóigazgatótól megint csak szokatlanul gyors – válasz volt Csengey december 17-i keltezésű érdeklődésére. Ebben Csengey azt kérdezte, hogy a hónapok óta eredménytelen írásos és telefonos érdeklődése alapján mi várható következő, Magvetőnek beküldött kézírata – egy elbeszélésgyűjtemény¹²³ – ügyében, amit még azon a nyáron benyújtott a kiadónak.¹²⁴ Csengey a hiábavalónak látszó korábbi érdeklődésekre, és a kiadó egyik lektorával folytatott rövid és – számára – kiábrándító telefonbeszélgetésre hivatkozva, levele végén – kissé lemondóan, ugyanakkor kissé sértetten is – már a kézirat visszaküldését kérte Kardostól. A kiadóigazgató december 29-i keltezésű levelét aztán nyájas bocsánatkéréssel, magyarázkodással kezdte, mondván, betegsége és kórházi kezelése miatt akadályoztatva volt. A szóban forgó kézirat kapcsán végül említésre került az „és mi most itt vagyunk” is, ami eszerint 1982 legvégén már nyomdában volt.

„[...] Közel három hónapig nem foglalkozhattam közvetlenül a kiadó ügyeivel. Kérem, legyen türelemmel még két hétig. Kéziratát magamhoz vettem. Őszintén megmondom: nyomdában lévő könyve, eddigi publikációi, valamint kétszeri találkozásunk szubjektív benyomása alapján nagyon szeretném ha [sic] a Magvetőnél lelne állandó kiadói otthont. Ezért kérem türelmét, ígérvé, hogy a jelzett határidőn belül jelentkezni fogok.”¹²⁵

Szinte vallomásos hangnem, az elragadtatás finom szólamai, hosszú és rövidtávú ígérvény a konkrét és a további kéziratokra, művekre vonatkozólag. Hogy az egyébként kezdő – ráadásul ez esetben még megjelent kötetel sem rendelkező – alkotó(k) felé kötelezettségvállalásokkal nem nagyon operáló Kardos a Magvetőt mint „állandó kiadói otthont” helyezte kilátásba Csengeynél furcsa, de beszédes körülmény. Bár a maga idejében (is) érdekes olvasmányának ígérkezett az „...és mi most itt vagyunk”, a maga esszéisztikus, közéleti vonásaival meglehetősen kilógott a Magvető portfóliójából, és talán kissé távol is állt attól az esztétikai ízléstől, amit a kiadó köteteinek akkori többsége reprezentált. Mint Csengey 17-i leveléből kiderül, ezt a kijelölt lektor értése adta a szerzőnek az új kézirat kapcsán is, mondván, az nem „érett” egy magvetős kiadásra. Magyarán: Kardos – aki alapvetően megbízott beosztottjai ízlésében, és a leggyakrabban látatlanban is kitarított lektorainak ajánlása mellett – látványos ígéretése és látszólagos elragadtatása *nemcsak* a szövegnek és szerzőjének, hanem a kultúrpolitikai körülményeknek is szólt. Persze, a Magvető kapcsán annyiban mégis profilba vágónak számított a kötet,

¹²³ Minden bizonnyal a később *Gyertyafénykeringő* címmel a Szépirodalmi Kiadónál végül csak 1987-ben megjelent kötet. (CSENGEY, 1987b.)

¹²⁴ Csengey Dénes levele Kardos Györgynek (Debrecen, 1982. december 17.), PIM Kézirattár V. 6008/109.

¹²⁵ Kardos György levele Csengey Dénesnek (Budapest, 1982. december 29.), OSZK Kézirattár 478 F.

hogy jellemzően itt adták ki a „határesetnek” számító műveket – bár ezek inkább az esztétikai konvenciók értelmében voltak „határesetek”, nem olyan közvetlen közéletiség szempontjából, mint a fenti kötet –, így Kardos valamelyest a szimulált könyvpiac törvényszerűségeit is figyelembe vehette. A lentebb taglalt megjelenési körülmények (példányszám, könyvpiaci jelenlét ideje) azonban azt mutatják, ez legfeljebb csak másod- vagy harmadlagos szempont lehetett.

A kötetet végül hosszas informális huzakodás¹²⁶ után 1983 késő őszén (!) adta ki a Magvető ötezer példányban.¹²⁷ Sokakat érdeklő, izgalmas témájához képest ez viszonylag alacsony példányszámnak tekinthető – ennek megfelelően könyv leginkább csak Budapesten került terjesztésre, nagyon hamar elfogyott, és újabb kiadásokat (többek közt Kardos 1985-ös halála miatt) nem ért meg. A megjelenést követően néhány hónappal aztán Csengey újabb levélírássra készítette Kardos irányába a könyv különös fogadtatása:

„[...] Aztán az »...és mi most itt vagyunk«. Ezúton is őszintén megköszönöm személyes kiállítását, amely nélkül, mint máshonnan hallottam, alighanem zúzda lett volna a kötet menetiránya, nem a karácsonyi könyvpiac. Annak is örülök, hogy az olvasók engem is, Önt is igazolták: a könyv egy nap alatt elfogyott, és természetesen nem robbant fel miatta a béketábor. Könyvárusok és egyéb jólétesültek terjesztik viszont, hogy a példányok egy részét visszatartották, felvásárolták...van még pár verzió forgalomban. Ezekkel én nem tudok mit kezdeni. Ismerve a pletykaképződés metódusait, nem igen hiszek a híreszteléseknek, mégis megkérdőjelezi az örömet, miszerint gyorsan kelt el a könyv. Kérem, írja meg, mit tud erről. Azután: ha valóban a teljes példányszám kelt el órák alatt, nem lehetne-e még egy kiadást csinálni? Nekem ez alighanem eszembe sem jutott volna – magyar író annyira kívül van könyve sorsának intézésén, hogy ilyesmi meg sem fordul a fejében –, de nemrég megkerestek üzletemberek, magánkiadás tervével. Erre az ajánlatra én semmit se válaszoltam – az én gyakorlati ügyekben való járatlanságommal alighanem csak balek lehetek egy ilyen vállalkozásban –, hanem egyrészt Öntől kérdezem, lát-e lehetőséget új kiadásra, másfelől pedig – ezúttal nem a Kiadó-igazgatótól, hanem a magánembertől – tanácsot kérek, hogy ha nem lehet állami kiadás, foglalkozzak-e ilyen magánkiadási vállalkozókkal...”¹²⁸

¹²⁶ Egyértelműen nem bizonyítható, de talán Aczél Györgyig is eljutott az ügy. Kardos két levélben, hat szöveghelyen is kétértelmű utalásokat tett, hogy a legmagasabb szintre került a Csengey-kötet „problémája”. Nyilván, amíg Aczélig elérhetett az ügy, addig is keresztül kellett jutni számos funkcionárius irodáján – különös, hogy Kardosnak, egy ismeretlen, kezdő író relatíve kis példányszámú kötete megért ennyi fáradozást. Minden bizonnyal valóban hosszú távon is a Magvető kötelékében akarta „szem előtt” tartani a tabusértésekre hajlamos ifjú és tehetségesnek tartott író. A hosszas adminisztratív procedúra azt is jelzi, hogy a kulturális irányításnak nem minden szintjén volt nyilvánvaló a bevezetőben jelzett, illetve a Kószeg Ferenc által is megidézett szeparációs célzatú kooptálási stratégia, ami nem csodálható, ha figyelembe vesszük, hogy mindez a „stratégia”, a kádárizmusra oly’ jellemző kegygazdálkodás és informalitás kereteiben érvényesült, melyben sokszor a hatalom sáncain belüli aktorokat is kijátszották egymás ellen.

¹²⁷ Év végi kimutatás, 1983. OSZK Kézirattár 478 F.

¹²⁸ Csengey Dénes levele Kardos Györgynek (Debrecen, 1984. február 6.), PIM Kézirattár V. 6008/109. (Kiemelések tőlem – P. P. I.)

A kötet tehát nagy hullámokat vert, és számos kritikust, nemzedéktársat ihletett recenzió írására. Ezek közül kettőt érdemes ehelyütt kiemelni.¹²⁹ Varga Pál az *Alföld* hasábjain lelkesen üdvözölte a könyv első harmadát kitevő történelmi esszét, ami a nemzedéket ért hatásokkal foglalkozott. Ezzel szemben tévesnek állította be, hogy mindezt egy az egyben lehetne interpretálni a Cseh Tamás dalain keresztül. Mint írta:

„Külön könyvet érdemelt volna ennek megfelelően a Cseh–Bereányi-jelenség is, nemzedéki vonatkozásaival együtt. S hogy e másik könyvet is megírhatta volna Csengey Dénes, afelől sem támadhat kétségünk. Kivételes beleérző képességről, a jelenség egészét értő hozzáállásról tanúskodnak elemzése, amelyek szigetszerűen bukkannak fel a könyvben. [...] Ám az ezekből levonható – meg merem kockáztatni: művészi – konzekvenciák levonása helyett a szerző elemzését nemzedéki koncepciójának szolgálatába állítja, leegyszerűsítve, egyenirányítva mindazt, amit oly árnyaltan fogalmazott meg korábban.”¹³⁰

A Csengeyvel nagyjából egyidős Csordás Gábor is méltányolta a könyv társadalm- és nemzedéklélektani kérdésselvetéseit, ugyanakkor ő is azt kifogásolta, hogy ennek nem lehetnek teljes értékű forrásai a Cseh–Bereányi dalok. Ebbéli fejtegetéseiben eljutott odáig, hogy számonkérje Csengeyt a kortárs (tehát a hatvanas, hetvenes évekbeli) irodalom elemzési spektrumból való kihagyása miatt. Sőt, Csordás tovább is ment, mondván, Csengey nem véletlenül hagyta ki a literatúrát, hiszen annak szemléléséből kiderült volna: Csengey és idoljai (például Csoóri Sándor) sem voltak képesek tematizálni a nemzedéki kérdést a maga idejében. Egy ilyen-fajta elemzésből – vélte Csordás – kiderülne,

„hogy a nemzedék nem azért vált elégtelenné – Csengey nemzedékkritikájának, olvasatom szerint, sarkalatos tétele ez –, mert divatforradalommal cserélte fel az igazit – hanem mert politikai filozófiája, társadalomszemlélete anakronisztikus volt és maradt. Csengey kritikája pedig nyilvánvalóan azért téveszt célt, mert saját pozícióját lőné, ha ezt beismerné.”¹³¹

Összegzés

Csengey Dénes 1983 nyarán sikeres államvizsgát tett, megkapta magyar-történelem szakos diplomáját, és szabadúszó íróként „lépett ki” az egyetem kapuin. Az ezzel járó szűkös anyagi körülményeket valamelyest enyhítette első önálló kötetéből származó honorárium, de a családalapítás küszöbén állva ez nem jelenthetett valódi perspektívát. Ezzel együtt karrierindulása megalapozta az 1984/85-től kibontakozó, ellenzéki aktivistaként az országos politika színterén betöltött szerepét is.

¹²⁹ A kötet nagyjából első harmadát kitevő, *Életünkben* megjelent írásra reflektál: BALOGH, 1983., amely így, partikulárisan is az egyik legmélyebb, legpolemikusabb reakció. Éppen ezért, és mert Balogh írásával szándékoltan politikai térbe próbálta emelni Csengey írását, elemzendő súlyt adva recenziója szinte minden mondatának, nincs mód most kitérni szövege ismertetésére.

¹³⁰ VARGA, 1984. 71.

¹³¹ CSORDÁS, 1984. 11.

Csengey 1978 és 1982 közti karrierútját kellő távolságból szemlélve láthatóvá válnak azok az „átjárók”, amelyekeken keresztül bejutott az értelmiségi közbeszéd központi tereibe, és ezáltal magába az értelmiségbe is. Russel Jacoby amerikai történész az efféle módon formálódó szerepet nevezte – leíró értelemben – *public intellectual*nek, megszabadítva ezzel a fogalmat a korai, normatív szemléletű értelmiségelméletek morális terhétől.¹³² Annak ellenére, hogy társadalomtudósok több szempontból is vitatták Jacoby téziseit,¹³³ sokan mégis megpróbálták tipizálni az értelmiségi közbeszédbe való bekerülés módjait. Több stratégiát, módozatot is elkülönített – egyaránt Bourdieu mezőelméletére alapozva – például Gisèle Sapiro a kortárs francia irodalmi életet vizsgálva;¹³⁴ akárcsak Gil Eyal és Larissa Buchholz egy 2010-es tanulmányukban.¹³⁵ Ezek a tipológiák tudatos intervencióként tekintenek a Csengeyéhez hasonló karrierindulásokra, és a diszkurzív forma (pamflet, esszé, audiovizuális megjelenés, stb.), a modalitás (egyéni vagy csoportos), illetve a megalapozottság (morális vagy szakértői) hármasszempont-rendszer alapján elemzik az ezek mögött meghúzódó stratégiákat. Sapiro közel egytucatnyi intervenciósmódot különböztet meg, többek közt olyanokat, mint az önnépszerűsítés, a valós idejű kommentár, a profetizálás, a jeremiád, a szakértői pamflet, az általános társadalomkritika vagy éppen a politikailag befolyásolt irodalomkritika.¹³⁶ Ez utóbbi két szempont Csengey kapcsán is megfontolandó. Eyal és Buchholz pedig felhívják a figyelmünket, hogy az értelmiségi közbeszéd csoportokra, „szellemi erőterekre” – náluk *„epistemic community”* – oszlik, melyek léte egy-egy jellegzetes valóságérzékelésen alapuló műveltségműven, esztétikai ízlésen és politikai ideológián nyugszik.¹³⁷ Ebből következően egy-egy ilyen csoport melletti nyilvános ideológiai elköteleződés – *„public process of ideological engagement”* – megalapozhatja az értelmiségi közbeszédbe való sikeres betörést.¹³⁸

A népi hagyomány és a magyarországi szovjetrendszer különös kapcsolata lehetővé tette, hogy előbbi körül ki-, pontosabban inkább újraalakuljon egy ilyen erőter a '70-es évek legvégétől, amely egyfajta belső ellenzékként is funkcionált, és amely értelemszerűen meg is találta fiatal, a fennálló renddel valamiért elégedetlen ágenseit. Csengey persze, mint láthattuk, már kezdetektől igyekezett tágítani ezeket a nehezen kitapintható „népfrontos” határokat. Az itt tárgyalt időszak helyi, belső egyetemi életében például kifejezetten provokatív szerepet vitt, vitaestek szervezésével, kisebb-nagyobb botrányok keltésével. Ugyanakkor mondanivalója mind szélesebb körű terjesztése, és személyes érdekei – ekkoriban már családapa volt – miatt Csengey sem állt ellent a kooptálási szándékoknak, sőt, kifejezetten kereste Kardos patronálását, akinek 1985-ös halálával egyébként meg is torpant a nagy lépésekkel meginduló irodalmi karrierje.

Mindazonáltal az bátran megállapítható, hogy Csengey a legális nyilvánosságban folyamatosan és egyedi hangvétellel feszegette a rendszer tabuit és a társadalom

¹³² JACOBY, 1987.

¹³³ A fogalom tudományos recepciójáról lásd például: NATION, 2001; POSNER, 2001; FLECK–HESS–STINA, 2009.

¹³⁴ SAPIRO, 2003.

¹³⁵ EYAL–BUCHHOLZ, 2010.

¹³⁶ SAPIRO, 2003. 641–647.

¹³⁷ EYAL–BUCHHOLZ, 2010. 128–129.

¹³⁸ Uo.

hallgatólagos alkuit, ezzel komolyan akumulálva hitelességét a másként gondolkodók szubkultúráiban is. Azzal pedig, hogy munkásságával demonstrálta a népi írói hagyományhoz való tartozását, hozzásegítette ezen irányzatot még markánsabb kibontakozásához – az elkövetkező években ez még tudatosabb szándékává vált. A kor és a hatalom tabuira kihívó módon ügyet sem vető, sőt, azokkal időnként burkolt módon polemizáló közírói szerep felvállalásával formailag is elkezdte feltörni a nyilvánosság addigi szabályrendszerét. Vagyis eltávolodása a tisztán szépirodalmi mezőtől a politikum és az aktivistaság irányába már kezdeti karrierlépésekben megmutatkozott – ugyanakkor ehhez a váltáshoz az előbbi mező szabályai és normái alapján keletkezett szimbolikus és kulturális tőkéjét használta fel. Jó példa erre az az esszéműfajjal kapcsolatos tevékenysége, amely kis túlzással irodalomtörténeti jelentőségüként értékelhető, és amely a már említett Balassa Péterrel való levelezésben csúcsonodott ki. A közéleti esszé ugyanis alapvető műfajává vált az 1989/90-es átmenet egykorú értelmiségi diskurzusainak.

Arra nézvést viszont nem árt az óvatosság, hogy epikus alkotásai helyenkénti újszerűségük ellenére besorolhatóak-e a prózafordulat ernyőfogalma alá. Az önéletrajziség és az írás folyamatára történő közvetlen reflexió kritériumait teljesíti, az intertextualitását viszont nem. Az letagadhatatlan, hogy művei posztmodern ihletettségűek, de legalább ennyire el is ütnek a prózafordulat többi tagjától – az ennek háttérében meghúzódó értékkülönbség pedig az 1990 ősztől eszkalálódó politikai, kulturális és esztétikai intellektuel-viták értelmezéséhez is fontos szempont.

Felhasznált irodalom és rövidítések

Levéltári források

ÁBTL M-40856	Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára „Horváth Imre” munkadosszié
DE BTK XXII 148-162/1977	Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar A tanulmányaikat 1977/78-as tanévben kezdő hallgatók indexei (kötet)
OSZK Kézirattár 478 F	Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár A Magvető Kiadó iratai
PIM Kézirattár V. 6008/109	Petőfi Irodalmi Múzeum, Kézirattár Csengey Dénes levelei Kardos Györgynek ¹³⁹

Online archívum

OSZMI	Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, online archívum http://resolver.szinhaztortenet.hu/collection/OSZMI40100 (Utolsó letöltés: 2020. szeptember 5.)
--------------	---

¹³⁹ A szó szerinti idézeteket Komáromi Csaba fősztályvezető (PIM) engedélyével közlöm.

Nyomtatott források

CSENGEY

1983b CSENGEY Dénes: „...és mi most itt vagyunk.” Budapest, Magvető, 1983.

Sajtó

CSENGEY

- 1978a CSENGEY Dénes: Halandzsia. *Alföld*, 29. (1978) 1. sz. 31–34.
- 1978b CSENGEY Dénes: Antoine vagy Désiré. *Hajdú-Bihari Napló*, 35. (1978. május 10.) 108. sz. 4.
- 1979a CSENGEY Dénes: Az ember egyszer... *Alföld*, 30. (1979) 4. sz. 33–35.
- 1979b CSENGEY Dénes: Könnyes lángok. *Mozgó Világ*, 5. (1979) 5. sz. 67–72.
- 1980 CSENGEY Dénes: Rövid séta Angyalföldön. *Alföld*, 31. (1980) 7. sz. 24–31.
- 1981a CSENGEY Dénes: Levél a holtak házába. *Hajdú-Bihari Napló*, 38. (1981. március 26.) 72. sz. 5.
- 1981b CSENGEY Dénes: Zsibvásár. *Hajdú-Bihari Napló*, 38. (1981. április 19.) 92. sz. 6.
- 1981c CSENGEY Dénes: Séta a lovaggal. *Hajdú-Bihari Napló*, 38. (1981. június 7.) 132. sz. 8.
- 1981d CSENGEY Dénes: Egy pillanat. *Hajdú-Bihari Napló*, 38. (1981. július 26.) 174. sz. 8.
- 1981e CSENGEY Dénes: Elérhetetlen nő. *Hajdú-Bihari Napló*, 38. (1981. szeptember 20.) 221. sz. 8.
- 1981f CSENGEY Dénes: Egy délután, így ősszel. *Hajdú-Bihari Napló*, 38. (1981. október 18.) 245. sz. 8.
- 1981g CSENGEY Dénes: „És mi most itt vagyunk...” (Bereményi Géza és Cseh Tamás). *Valóság*, 24. (1981) 3. sz. 76–85.
- 1981h CSENGEY Dénes: Kikeleti éjszaka. *Mozgó Világ*, 7. (1981) 8. sz. 61–66.
- 1981i CSENGEY Dénes: Tíz év után. Csengey Dénes beszélgetése Cseh Tamással és Bereményi Gézával. *Alföld*, 32. (1981) 3. sz. 70–78.
- 1981j CSENGEY Dénes: „Nem kérek bebocsátást”. Beszélgetés Osztóján Bélával. *Hajdú-Bihari Napló*, 38. (1981. május 10.) 108. sz. 7.
- 1982a CSENGEY Dénes: Ki ért a neveléshez? *Alföld*, 33. (1982) 1. sz. 65–71.
- 1982b CSENGEY Dénes: „Felnőni a talajig”. Változatok cigánysorsra. *Valóság*, 25. (1982) 2. sz. 79–89.
- 1982c CSENGEY Dénes: Az öreg sofőr történetei I. Ha halott vagy, takarodj! *Alföld*, 33. (1982) 4. sz. 13–24.
- 1983a CSENGEY Dénes: A magyar beatnemzedékről. *Életünk*, 21. (1983) 3. sz. 258–274.
- 1987a CSENGEY Dénes: A kétségbeesés méltósága. Levél Balassa Péternek. *Életünk*, 25. (1987) 6. sz. 481–489.
- 1987b CSENGEY Dénes: *Gyertyafénykeringő*. Budapest, Szépirodalmi, 1987.

CSENGEY–FAZEKAS–HALMÁGYI–KÖDÖBÖCZ

1979 CSENGEY Dénes – FAZEKAS István – HALMÁGYI Miklós – KÖDÖBÖCZ Gábor: Jézus Királysága. *Valóság*, 22. (1979) 7. sz. 71–80.

Audiovizuális források

Fekete Doboz

- 1989 VÁGI Gábor: Beszélgetés Csengey Dénes íróval. 1-2. rész. *Fekete Doboz Független Videofolyóirat*, (1989. május 30.). HU OSA 305-0-3: 817/1, 818/1. Vera and Donald Blinken Open Society Archives, CEU.

Először volt a két szemed

- Először volt a két szemed*. Rendezte: Kis Pál István. Tolna megyei irodalmi arcképcsarnok. (https://www.youtube.com/watch?v=2VyaV6RT9wg&ab_channel=KisP%C3%A1lIstv%C3%A1n – Utolsó letöltés: 2021. február 27.)

Szakirodalom

ALEXA

- 1981 ALEXA Károly: Az Irodalom és az Idő. *Jelenkor*, 24. (1981) 12. sz. 1102-1106.

BALASSA

- 1987 BALASSA Péter: Se pajzzsal, se dárdával. Válaszlevél Csengey Dénesnek. *Életünk*, 25. (1987) 6. sz. 490-504.
- 2009 BALASSA Péter: Észjárás és forma. In: *Átkelés II. Balassa Péter művei*. Szerk.: VÁRI György. Balassi, Budapest, 2009. 9-34.

BALASSA-TAKÁTS

- 2003 BALASSA Péter – TAKÁTS József: A nyolcvanas évek magyar művészetéről. Takáts József beszélgetése Balassa Péterrel. *Jelenkor*, 46. (2003) 12. sz. 1152-1158.

BALOGH

- 1983 BALOGH Ernő: A „nemzedék”: közösség és sokarcúság. Polemikus megjegyzések Csengey Dénes A magyar beatnemzedékről c. esszéjéhez. *Életünk*, 21. (1983) 7. sz. 665-671.

BARTHA

- 2017 BARTHA Ákos: Tojástánc a populizmusok körül. A magyar népi mozgalom fogalmi keretei és regionális összefüggései. In: Uő: *Populizmus, népiség, modernizáció. Fejezetek a kelet-közép-európai politikai gondolkodás 20. századi történetéből*. Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet, 2017. 13-45.

BIALAS

- 2007 BIALAS, Wolfgang: Ostdeutsche Intellektuelle und der gesellschaftliche Umbruch der DDR. *Geschichte und Gesellschaft*, 33. (2007) 2. sz. 289-308.

BOURDIEU

- 1990 BOURDIEU, Pierre: The intellectual field: a world apart. In: Uő: *In other words: essays towards a reflexive sociology*. Stanford, CA, Stanford University Press, 1990. 140-163.

BOTTOMORE

1993 BOTTOMORE, Tom: *Élites and Society*. 2nd edition. London–New York, NY, Routledge, 1993.

BOZÓKI

1994 BOZÓKI András: Vázlat három populizmusról: Egyesült Államok, Argentína és Magyarország. *Politikatudományi Szemle*, 3. (1994) 3. sz. 33–68.

2019 BOZÓKI András: *Gördülő rendszerváltás. Az értelmiség politikai szerepe Magyarországon (1977–1994)*. Budapest, L'Harmattan, 2019.

CSEH–BÉRCZES

2018 CSEH Tamás – BÉRCZES László: *Beszélgetőkönyv*. Budapest, Európa, 2018.

CSORDÁS

1984 CSORDÁS Gábor: Hol vagyunk? Csegey Dénes: „...és mi most itt vagyunk” című nemzedéki esszejéről. *Kritika*, 13. (1984) 11. sz. 11–14.

DAGNAUD–MEHL

1983 DAGNAUD, Monique – MEHL, Dominique: Elite, sub-elite, counter-elite. *Social Science Information*, 22. (1983) 6. sz. 817–865.

ELEK

2003 ELEK István: Egy plebejus nemzeti demokrata (Előszó). In: CSENGEY Dénes: *Szegényen, szabadon, szeretetben. Válogatás Csegey Dénes írásaiból*. Szerk.: E. ROMÁN Kata. Budapest, Válasz Könyvkiadó, 2003. 7–9.

EYAL–BUCHHOLZ

2010 EYAL, Gil – BUCHHOLZ, Larissa: From the Sociology of Intellectuals to the Sociology of Interventions. *Annual Review of Sociology*, 36. (2010) 1. sz. 117–137.

FLECK–HESS–STINA

2009 FLECK, Christian – HESS, Andreas – STINA, E. Lyon (eds.): *Intellectuals and their Publics: Perspectives from the Social Sciences*. Aldershot, Ashgate, 2009.

GÖRÖMBEI

1992 GÖRÖMBEI András: „Dénesünk”. *Alföld*, 43. (1992) 7. sz. 94–95.

GYARMATI

2019 GYARMATI György: Hatalmi elit Magyarországon a 20. század második felében, 1945–1989. In: Uő: *Taposómalom taposóaknákkal. Írások a megmagyarosított államszocializmusról*. Pécs–Budapest, Kronosz–ÁBTL, 2019. 415–436.

GYÖRGY

2014 GYÖRGY Péter: *A hatalom képzelete. Állami kultúra és művészet 1957 és 1980 között*. Budapest, Magvető, 2014.

HAJDÚ D.

- 1981 HAJDÚ D. István: Levél az Élők Házába. *Hajdú-Bihari Napló*, 38. (1981. április 9.) 96. sz. 5.

HORNPOSTEL

- 2003 HORNPOSTEL, Stefan: Gegenelite oder verdiente Kämpfer für den Sozialismus. *Historische Sozialforschung*, 28. (2003) 1–2. sz. 161–186.

HORVÁTH-KOVALCSIK-KOVÁCS-KISS

- 1992 HORVÁTH Zsolt – KOVALCSIK József – KOVÁCS István Gábor – KISS József (szerk.): *Az 1990-ben megválasztott Országgyűlés Almanachja*. Budapest, Magyar Országgyűlés, 1992.

JACOBY

- 1987 JACOBY, Russel: *The Last Intellectuals*. New York, NY, Basic Books, 1987.

KALMÁR

- 2014 KALMÁR Melinda: *Történelmi galaxisok vonzásában. Magyarország és a szovjetrendszer (1945–1990)*. Budapest, Osiris, 2014.

KERESZTURY

- 1989 KERESZTURY Tibor: Jelen idejűvé tenni a történelmet. Keresztury Tibor beszélgetése Csengey Dénessel. *Alföld*, 40. (1989) 5. sz. 33–41.

KLANICZAY

- 2003 KLANICZAY Gábor: *Ellenkultúra a hetvenes-nyolcvanas években*. Budapest, Noran, 2003.

KŐSZEG

- 2007 KŐSZEG Ferenc: K. történetei (Feketében). *Magyar Narancs*. (2007. július 26.) (https://magyarnarancs.hu/egotripp/k_tortenetei_feketeben-67446 – Utolsó letöltés: 2020. szeptember 10.)

KRISTÓF

- 2014 KRISTÓF Luca: *Véleményformálók. Hírnév és tekintély az értelmiségi elitben*. Budapest, L'Harmattan, 2014.

KSH

- 1985 *Statisztikai évkönyv 1985*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 1986.

KULCSÁR SZABÓ

- 1993 KULCSÁR SZABÓ Ernő: *A magyar irodalom története 1945–1991*. Budapest, Argumentum, 1993.

KUN

- 1982 KUN András: Széljegyzetek egy harmadik virágzásról. *Alföld*, 33. (1982) 9. sz. 74–77.

MAJTÉNYI

2005 MAJTÉNYI György: *A tudomány lajtorjája. „Társadalmi mobilitás” és „új értelmiség” Magyarországon a II. világháború után.* Budapest, Gondolat-MOL, 2005.

MERTON

1980 MERTON, Robert K.: *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra.* Budapest, Gondolat, 1980.

MILLS

1972 MILLS, C. Wright: *Az uralkodó elit.* Budapest, Gondolat, 1972.

MOSCA

1939 MOSCA, Gaetano: *The Ruling Class.* Transl.: Hannah D. KAHN. New York, NY – London, McGraw-Hill Book Company, 1939.

MUSIL

2013 MUSIL, Robert: *A tulajdonságok nélküli ember.* Ford.: TANDORI Dezső. Európa Budapest, Könyvkiadó, 2013.

MÜLLER

2001 MÜLLER Rolf: A Tiszatáj-ügy állampárti dokumentációja, 1986. *Kortárs*, 45. (2001) 7. sz. 39–68.

Nation

2001 The future of the public intellectual: a forum. *Nation*, (2001. január 26.) (<https://www.thenation.com/article/archive/future-public-intellectual-forum/> – Utolsó letöltés: 2021. június 18.)

NÉMETH

2002 NÉMETH György: *A Mozgó Világ története 1971–1983.* Budapest, Palatinus, 2002.

PAP

2020 PAP Péter István: Kijelölt és önként vállalt kényszerpályák. A József Attila Kör és a hatalom, 1983–1986. *Korall Társadalomtörténeti Folyóirat*, 79. (2020) 128–149.

PAPP

2012 PAPP István: *A magyar népi mozgalom története 1920–1990.* Budapest, Jaffa, 2012.

PARETO

1991 PARETO, Vilfredo: *The Rise and Fall of Elites. An Application of Theoretical Sociology.* New Brunswick, NJ – London, Transaction Publishers, 1991.

PINTÉR M.

2007 PINTÉR M. Lajos: *Ellenzékben 1968–1987.* Lakitelek, Antológia, 2007.

POLLACK–WIEGOHLS (EDS.)

- 2004 POLLACK, Detlef – WIEGOHLS, Jan (eds.): *Dissent and Opposition in Communist Eastern Europe. Origins of Civil Society And Democratic Transition*. Farnham, Ashgate, 2004.

POSNER

- 2001 POSNER, Richard A.: *Public Intellectuals: A Study in Decline*. Cambridge, MA, Harvard University Press, 2001.

PUTNAM

- 1976 PUTNAM, Robert D.: *The Comparative Study of Political Elites*. Englewood Cliffs, NJ, Prentice-Hall, 1976.

RAINER M.

- 2011 RAINER M. János: *Bevezetés a kádárizmusba*. Budapest, 1956-os Intézet – L'Harmattan, 2011.

RÉVÉSZ

- 1997 RÉVÉSZ Sándor: *Aczél és korunk*. Budapest, Sík, 1997.

SAPIRO

- 2003 SAPIRO, Gisèle: Forms of politicization in the French literary field. *Theory and Society*, 32. (2003) 5–6. sz. 633–652.

SZILÁGYI

- 2007 SZILÁGYI Zsófia: Az önéletrajzi regény módoszatai. In: *A magyar irodalom története III*. Szerk.: SZEGEDI-MASZÁK Mihály – VERES András. Budapest, Gondolat, 2007. 718–729.

SZILÁGYI

- 1995 SZILÁGYI Márton: Együtt – egy másért (A nyolcvanas évek prózája és a kritika). In: Uő.: *Kritikai berek*. Budapest, Balassi-JAK, 1995. 26–38. (JAK-füzetek, 81.)
- 2014 SZILÁGYI Márton: *A költő mint társadalmi jelenség. Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikrotörténeti dimenziói*. Budapest, Ráció, 2014.
- 2019 SZILÁGYI Márton: Az íróvá válás mint program: A pályakezdő Jókai. *Irodalmi Magazin*, 7. (2019) 1. sz. 5–11.
- 2021 SZILÁGYI Márton: *A fiatal Jókai és az irodalmi pálya meghódítása*. Kézirat, 2021.

SZÓNYEI

- 2012a SZÓNYEI Tamás: *Titkos írás. Az állambiztonság és az irodalmi élet 1956–1990. 1. köt.* Budapest, Noran, 2012.
- 2012b SZÓNYEI Tamás: *Titkos írás. Az állambiztonság és az irodalmi élet 1956–1990. 2. köt.* Budapest, Noran, 2012.

TABAJDI

- 2013 TABAJDI Gábor: *Kiegészítés Kádárral. „Szövetségi politika”, 1956–1963*. Budapest, Jaffa, 2013.

VALUCH

2005 VALUCH Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében.* Budapest, Osiris, 2005.

VARGA

1984 VARGA Pál: Nemzedékek és „nemzedékek”. Csengey Dénes: „...és mi most itt vagyunk”. *Alföld*, 35. (1984) 8. sz. 68-73.

Vitáink

1981 Vitáink margójára (szerkesztőségi cikk). *Hajdú-Bihari Napló*, 38. (1981. április 25.) 96. sz. 5.

Függelék

Csengey Dénes versei, *Hajdú-Bihari Napló*, 38. (1981. május 17.) 114. sz. 8.

Metrumok M-nek, esőben

Állva a parton, már csak a szónak
leplét tudva magam s az eső közt
képzeletem nem dobja a vízre napsugaraknak táncos alakját.

Elsirató, halk, lenge imákat
sem mondok, hiszen itt a vihar vad
hangcsordái dobognak az égen –
gyöngye beszéd sosem áll meg előttük.

Ház tetején megbomlik a zsendely,
láncát rázza a csónak, a parton
bókol a nád, felsírnak a nagy fák,
fekszik a fű is szerte a réten –

szálegyenesnek én maradok csak.
Napnak és tündér szerelemnek
sárga virága búvik tenyeremben,
s állom a szél rohamát, mosolyogva.

Maholnap

Ha majd a szőkék elkékülnek
mint az égbolt virágvasárnap
és zengő pengévé edződnek a barnák
mindenható ágyékuk lángjaiban

mire megegyenesül
 a vörösök bozontos rókaagyapja
 mire kizokogja a platinahajakból
 a festéket a vemhes zivatar
 s a rengetegből ébenszép Máriát
 elővezeti egy tündökletes hajnal
 vagy rövid esztendővel azután
 maholnap
 itt lesz Krisztus is
 ígérem

Sírirat

csön-csön gyűrű aranygyűrű
 nála van az ezüstgyűrű
 itt csörög itt pörög
 itt dörög itt hörög
 a rokolya nem száll
 csizma se dobban
 hallgat a népe
 sírja se jobban
 itt motoz itt botoz
 rozsmaringos keszkenő
 padlás rongya
 nádderekű örököse
 utcák rongya
 itt kopog itt ropog
 itt remeg itt zokog
 miasszonyunk táncos lánya
 fojtva ezüstbe
 orfeumok ravatalán
 ím kiterítve
 csön-csön gyűrű aranygyűrű
 sehol sincs az ezüstgyűrű
 itt pörög itt motoz
 itt hörög itt botoz
 itt csörög itt ropog
 itt zuhan itt zokog
 itt
 nyugszik
 KODÁLY ZOLTÁN.